

TARİH

Alanında Uluslararası Çalışmalar

EDİTÖR

PROF.DR. KASIM ERTAŞ

Horizon 2025

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2025

ISBN • 978-625-5897-42-8

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

TARİH

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

EDİTÖR

PROF.DR. KASIM ERTAŞ

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

ATATÜRK VE İNÖNÜ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR VE KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI

Yasemin IŞIK—1

Bölüm 2

TARİH DÜNYASI MECMUASI'NDA TÜRK KÜLTÜR TARİHİ İLE İLGİLİ FASILLAR

Bilal SAĞLAM—29

Bölüm 1

ATATÜRK VE İNÖNÜ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR VE KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI

Yasemin IŞIK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, i.yasemin@hbv.edu.tr, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0003-3707-230X>.

GİRİŞ

Modern Türkiye'nin yapılanmasına giden süreçte en büyük adım, İstanbul'un işgal edilerek parlamentonun dağıtılması üzerine Ankara'da yeni bir Meclisin açılması olmuştur. Mustafa Kemal liderliğinde başlatılan Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından modern bir siyasal yapılanma süreci başlatılmış ve siyasal dönüşüm hukuksal temele oturtulmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Meclis, Mustafa Kemal'i Cumhurbaşkanı seçmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de Başbakan olarak en uzun süre İsmet İnönü ile çalışmış; ülke Cumhurbaşkanının karizmasında ve Başbakanının sakin ve asker tavrında güçlü bir biçimde, halkın desteğiyle yönetilmiştir (Toynbee ve Kirkwood, 2003:234-235; Işık, 2023:335). Atatürk, hükümet işlerinin yürütülmesinde İnönü'ye fazlasıyla güvenmiş; *'Eğer Çankaya'da rahat edebiliyorsam, İsmet'in sayesinde'* demiştir (İsmet İnönü, 1987:76-77; Işık, 2023:337) ki bu durum, sonradan aralarında oluşan anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesine kadar sürmüştür. 1937'de Atatürk ile Başbakan İnönü arasında çeşitli konulardaki görüş ayrılıklarının yaşanmasının sonucunda İnönü görevden ayrılmış, Başbakanlık görevine de Celal Bayar getirilmiştir (Demir, 2019:176). Atatürk tarafından Başvekâlete getirilen İsmet İnönü, bu görevini Cumhuriyet'in ilanından itibaren *"21 Kasım 1924- 2 Mart 1925 tarihleri arasında görev yapan Fethi (Okyar) Hükümeti"* dışarıda tutulacak olursa, 1937 yılının Eylül ayına kadar aralıksız olarak sürdürmüştür. Böylece İnönü'nün Başvekilliği Atatürk Döneminin *"14 yıl", "8 ay", "13 günlük"* bir rekorunu oluşturmuştur (İnönü, 2014: 444/548; Işık, 2023:231). Bu dönemde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün sahip olduğu *"ülkenin tam bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünü korumak ve ekonomiyi geliştirip yeni kurumları sağlamlaştırmak için yeterli kaynakları bulmak, toplumu çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak emelinde topyekûn bir modernleşme hamlesini sürdürmek"* hedefi, aynı zamanda Başbakan İnönü'nün de hedefi olmuştur. Nitekim *Times Gazetesi* de İsmet İnönü'yü *"kendisini ülkesine, Atatürk ilke ve inkılâplarına adanmış; Atatürk'ün hedefleri ile özdeşleştirmiş bir Başbakan"* olarak tanımlamıştır (The Times, 29 Ekim 1932; Peker, 2005:14). Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İnönü yakın mesai arkadaşları olarak çalışmışlar; birbirini bütünleyerek kuruluş sürecini yapılandırmışlardır. Millî Mücadele yıllarından itibaren büyük bir güven duyduğu İnönü'ye Atatürk hükümet işlerinde de sonuna kadar güvenmiş; yaptığı ve yapacağı işlerin en iyi kavrayıcısı olarak O'nu seçmiştir. Falih Rıfkı Atay'ın söylemiyle tüm inkılâpların imzası *"büyük hareketlerin adamı"* Atatürk'e aittir (1998:492-493). Atatürk, teferruatla didişmekten hoşlanmamış, hükümet işlerine baş ağrıtmamış, dış politika işleriyle özenle ve hep ilgilenmiş, bundan başka bazı imar işleri (Orman Çiftliği, Yalova, Florya gibi), tarih ve dil meseleleri ile ilgilenmiş; ara sıra da İnönü ile çeşitli şahsiyetler ve makamlar arasında çıkan anlaşmazlıklara sadece hakemlik etmiş ve bu hakemlik çoğu zaman İnönü'ye faydalı olmuştur. Atatürk ile İnönü arasındaki

en önemli fark; “Atatürk’ün hiç bürokrat olmaması, İnönü’nün ise fazlasıyla bürokrat olmasıdır.” Daha ilk zamanlarda bir “etraf” meselesi olan Atatürk, işi ehline vermiş; yakın gördükleriyle de buluşup eğlenmekten çekinmemiştir. Bunlar arasında idealist olan kadar entrikacı ve menfaatçiler de olmuştur. İnönü, bu çevreye karşı hep mesafeli ve sert, çekingen durmuştur. Hatır için kimse O’na iş yaptırmaya yaklaşmamış, Atatürk nüfuzunu kullanamamış; bu durum nüfuz tüccarları arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. İnönü’nün, Atatürk dönemine ve şerefine nüfuz ticareti facialarıyla leke sürülmemesi için tesirli ve ciddi müdahalelerde bulunduğu olmuştur. Hatta bunlarda aşırılık hâli de görülmüş; hükümet tarafı çoğu zaman haklı çıkmıştır. Çankaya sofrasında ve iş çevrelerinde, Başbakan İnönü aleyhine dedikodu ve tahriklerde bulunanlar olsa da Atatürk, İnönü hakkında lâtifelere dahi müsaade etmemiş; sofrasında en saygılı duruşunu ve sabrını İnönü’ye karşı göstermiştir. Ancak bu durum aralarında bazı gerginliklerin başlamasına kadar sürmüştür. Gitgide Başbakan İnönü aleyhinde telkinler Atatürk’te yer tutmaya; anlaşmazlıklar ve ayrılıklar artmaya başlamıştır (Atay, 1998:492-493; Mutlu, 2007:143-144; Kal, 2020:120).

Atatürk’ün 1936 ve sonrasında tek parti yönetim sistemine dokunmamakla birlikte birtakım değişikliklere gitmesi, *Devletçiliğe* sınırlamalar getirerek daha *liberal* bir oluşuma şans tanınması da süreci şekillendirmiştir. İsmet İnönü’nün Ekonomi Bakanını görevden alarak yerine İş Bankası’nın kurucusu Celal Bayar’ı atamasıyla (1932) başlayan girişimler, 15 Haziran 1936’da otoriter tavrı ağır basan, devletçi Recep Peker’in Parti Sekreterliği görevinden alınmasıyla devam etmiş ve 1937’de İnönü’nün Başbakanlık görevinden alınarak Bayar’ın atanmasıyla son bulmuştur (Yerasimos, 2013:165-167; Ahmad, 2016:208-209; Mutlu, 2007:142; Işık, 2023:235).

ATATÜRK İLE İNÖNÜ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIK MESELELERİ VE KAMUOYU YANSIMALARI

Uyumlu çalışma sürecinde Atatürk ile bu dönemin değişmez Başvekili, tek-parti iktidarının “*İkinci Adamı*” İnönü arasında beliren görüş ayrılıkları; “uzun dönemli düzeltim programları, günlük siyasî olaylar, uygulamalar, parti ve hükümetle ilgili sorunlar, dış politika konuları” hakkındadır. Artık tek-parti yönetiminin tamamen yerleştiği ve daha çok yönetim sorunlarının ağır bastığı 1930’lu yıllarda, bu tür anlaşmazlıkların çatışmalara dönüştüğünü değişik örnekleriyle izlemek mümkündür (Koçak, 2003:25).

İki lider arasındaki anlaşmazlık süreci, 1932’de İnönü’nün Ekonomi Bakanını Mustafa Şeref’in (Özkan) aniden Atatürk tarafından görevden alınması ve yerine Celal Bayar’ın Ekonomi Bakanı olarak atanması ile başlamış ve giderek de ilerlemiştir. İş Bankası’nın teşebbüs ve muamelelerinin önlenmesi ve *kâğıt fabrikası kurmak* gibi teşebbüslerinin kontrol maksadıyla tedbirlere maruz bırakılması, yolsuzluk dedikoduları üzerine artan şikâyetler, Yalova’da Bakan

Şeref Bey'in de bulunduğu ve Karaosmanoğlu'nun "...üzerimize çöken şimşekli, yıldırımlı havanın bana verdiği heyecanı yeniden duyuyorum..." şeklinde tanımladığı tartışmalı bir akşam yemeğine neden olmuştur. Bu hadisenin hemen ertesi akşamı (1932 Ağustosunun gecesinde), Atatürk'ün İnönü'yü gönlünü almak ve sohbet etmek için çağırdığı yemekte yaşananlar gerginliği açıkça ortaya koymaktadır. Kaynakların anlatımına göre; İnönü, Atatürk'ü ve misafirlerini saatlerce bekletmiş, yemeğe çok geç gelmiş ve sert bir tavırla oturmuş, Atatürk'ün sorularını, takılmalarını yanıtsız bırakarak çarşaf gibi açtığı gazeteyi okumuş ve İngilizlerin Atatürk'e Dizbağı Nişanı vereceği haberiyle ilgili rahatsız edici, meydan okurcasına bir tavırla olumsuz yorumlar yapmıştır. Herkes gittikten sonra baş başa görüşen Atatürk ve İnönü tartışmış; İnönü "*hükümet işleri*" diye kendisini savunmuş, Atatürk de "*Başvekil demek lâiyüsel (dokunulmazlık) demek değildir; Başbakan da eleştirilir, yanlış görülen işlere müdahale edilir, siz yorulmuşsunuz, sinirleriniz yıpranmış, yarın ajanslardan haber alırsınız, vekâletinizi veriniz*" şeklinde O'na karşılık vermiştir. İnönü, bu sözlerin üzerine kızmış bir halde, perişan ayrılmıştır. Atatürk, kendisi ile el sıkışmadan sofradan ayrılan İnönü'nün ardından sofradakilere "*Gördünüz mü İsmet Paşa'nın bu akşamki tavrını; fakat ben buna asla tahammül edemem, yarın Ankara'ya giderek kabineyi bizzat kendim teşkil edeceğim*" demiş; Salih Bozok'tan ertesi gün hazırlayacağı tebliği ajansa vermesini ve Başvekil İnönü'nün sağlık sebebiyle görevden çekildiğinin haber yapılmasını istemiştir. Atatürk'ün, İnönü için; "*Kim şişiriyor bu adamı? Hükümet hükümet diye tutturmuş...*" sözlerini sarf etmesi de ilginçtir. Bu yaşanan tatsızlık üzerine İnönü, kendisini Atatürk'le görüştürmesini o gece Salih Bozok'tan rica etmiş ve bu ayrılığın hoş olmayacağını, düşmanları sevindireceğini, Atatürk'e olan bağlılığını ve sevgisini anlatmıştır. Atatürk de bir sonraki akşam, 30 Ağustos bayramı akşamı sofrada herkesin önünde düşüncelerini ifade ettiği sürece İnönü'nün tavırlarını unutacağını, herkesin böylece işine bakacağını bildirmiştir. Nitekim öyle de olmuş; İnönü, bir önceki akşamki tavrından çok farklı olarak Atatürk'e vefa dolu sözlerini iletmıştır. Bu barışma sadece bir erteleme olmuş; anlaşmazlıklar böylece sonlanmamıştır. Millî Eğitim Bakanı Esat Mehmet (Sagay) Bey'in de İsmet İnönü'nün olmadığı Atatürk'ün sofrasında değiştirilmesi ve yerine geçmesi istenilen Reşit Galip'in telgrafla O'na bildirilmesi yeni bir gerginlik yaratmıştır. İnönü, hükümet çalışmalarının kendisiyle değil de parti ve Meclis dışında konuşulup tartışılmasına ve resmî mekanizma dışında, konuyla ilgisi olmayan kişiler önünde; hatta onlar tarafından değiştirilmesine tepki duymuştur. Maarif Bakanının değiştirilmesine dair, Dolmabahçe Sarayı'ndan gece gelen telgrafla İnönü; "*Gece yarısı gaftlet uykusundan uyandırılarak, kabinesinde değişiklik yapılmak istendiği haberini alan bir Başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütalaadan nasıl bir fikir selâmeti beklenebilir?*" diyerek sert bir telgraf çekmiştir. Ertesi gün Reşit Galip'in atamasını yaparak Cumhurbaşkanlığına gönderen İsmet Paşa ile Atatürk arasındaki çatışma böylece söndürülmüştür (Karaosmanoğlu, 2018:106-122; Koçak, 2003:25-27; Boz-

dağ, 2000:78-83; Bozdağ, 1975:83-86; Yeşilyurt, 2001:31-45; İnönü, 2014:546). Aslında bu karar İsmet Paşa için sürpriz olmamış, bir ay öncesinde yine Atatürk'ün sofrasında Reşit Galip'in Bakan Esat Mehmet'in politikalarını eleştirmesi üzerine çıkan tartışmadan haberdar olmuş ve Şükrü Kaya ile konuşurken Reşit Galip'in hakkının olduğu yorumunu yapmıştır. Buna rağmen Atatürk'ün kararına iğneleyici bir karşılık vermesi; Atatürk'ün de telgrafi getiren Hasan Rıza Soyak'a İnönü'nün sağlığını sorması merak konusu olmuş, başka sorunların olabileceği ihtimali akıllara gelmiştir (Bozdağ, 1975:86-87).

Bu yaşananları bize aktaran isimlerden olan ve her şeye tartışma sofrasında bizzat şahitlik eden Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hadiseyle ilgili yaptığı yorum oldukça dikkat çekicidir. Karaosmanoğlu, Mustafa Şeref hadisesinin ertesi-yaz akşamında yaşanan tartışma esnasında *“İnönü ile Atatürk arasında herhangi bir problemin çıkması durumunda devrimin tehlikeye gireceğini”* düşündüğünü ve de İnönü'nün sergilediği tavırları izlerken, *“diğer muhalifleri ortadan kaldırdıktan sonra Atatürk'e karşı da aynı bakış açısıyla hareket edebileceği, onunla boy ölçüşmeye mi kalktığı”* sezgisinin içine doğduğunu aktarmıştır (Karaosmanoğlu, 2018:115).

Karaosmanoğlu'nun bu yorumundan bizim çıkaracağımız sonuç şudur: Bu dönemde tüm reform hareketleri, modernleşme hamleleri iki isme bağlanmıştı: Modernleştirici Lider Mustafa Kemal Atatürk ve Modernleştirici Lider İsmet İnönü. Başbakan İsmet İnönü, muhalif güçleri devre dışı bırakacak kadar da bu dönemde güç sahibidir; yeni Türk Devleti içerisinde bir hâkimiyeti söz konusudur.

Dikkat çeken önemli bir nokta da bu dönemde iki ayrı çevrenin oluştuğudur; *“Atatürk çevresi”* ve *“İnönü çevresi”*. İnönü, çatışmaların ortaya çıkmasında Atatürk sofrası müdahimlerinin etkili olduğunu, bu yolla hükümet işlerine etki etmeye çalıştıklarını hissetmiştir. İnönü'nün mesafeli tavrını koruduğu bu çevrede Hasan Rıza Soyak, Kılıç Ali, Salih Bozok, Recep Zühtü Soyak, Nuri Conker, Fuat Bulca gibi isimler bulunmaktaydı (Çelik, 2021:86).

Sonuç itibarıyla İsmet İnönü'nün görevden ayrılışı iki aşamada gerçekleşmiştir. İnönü'nün, bir buçuk ay izin aldığı 20 Eylül 1937 tarihinde Başbakanlık Vekilliğine Celal Bayar getirilmiştir. İzin süresi dolmadan İnönü, 25 Ekim 1937'de Başbakanlıktan istifa etmiş ve bu kararı Atatürk ile birlikte aldıklarını ifade etmiştir. Celal Bayar'ın Başbakanlığa atanması, Atatürk İnönü birlikteliğine son vermiştir (Turan, 2003:130-131; Bozdağ, 1975:134-136).

Cumhuriyet Dönemine millî kredi kuruluşlarından yoksun olarak giren Türkiye'nin bu alanda ilk önemli teşebbüsü olan İş Bankası'nın (26 Ağustos 1924) kurucusu ve genel müdürü Mahmut Celal Bayar, “1.000.000” TL. sermayeyle başlayan Bankanın genel mevduatı ile tasarruf mevduatını yükseltmeyi başarmıştır. Gerginlikleri başlatan ilk olay olan İktisat Vekili Mus-

tafa Şeref Bey'in yerine Celal Bayar'ın atanması, Başbakan İsmet İnönü'nün ekonomi alanındaki siyasetini değiştirmemiştir. İnönü'nün daha ilk günlerden cephe aldığı mesele; İş Bankası'nın kuruluşu sırasında iyi niyetlerin yanında, bir taraftan da zayıf ruhlu kişilerin menfaatlerine çalışan kuruluşların ortaya çıkması ve usulsüz, zararlı iş kombinezonlarının varlığı olmuştur. Bunlar karşısında İnönü'nün sert tavrı ve titiz hareket etmesi Atatürk'e şikâyetlerin gitmesine ve gerginliklerin baş göstermesine sebebiyet vermiştir. İsmet Paşa değerli gördüğü Bakanının, hükümetin elinde bulunan bir tesis programı ile ilgili bir konu sebebiyle ayrılmasını hoş karşılamamıştır. Anlaşmazlıkların artması, İnönü'nün Atatürk'ün müdahalelerini hükümet tasarrufuna müdahale sayması, aradaki yanlış anlaşılımlar ve en son 1937 Eylül akşamı Atatürk'ün sofrasında Tarım Bakanı ile ilgili eleştirileri haksız gören İnönü'nün aşırı tarzda bulunması Başbakanlıktan ayrılışı beraberinde getirmiştir (Alkin, 1985; İsmet İnönü, 1987:74-78).

Cemil Koçak, Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlık konularını üç noktada şöyle özetlemektedir (Koçak, 2008:157-159): İlki, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İnönü Başkanlığındaki hükümete dışarıdan sürekli olarak müdahale etme eğiliminde olmasıdır (*Başvekil İnönü'ye sorulmadan bahsettiğimiz Bakanların görevden alınmaları gibi*). İkinci sorun dış politika alanında yaklaşımlarının farklı olmasıdır (*Hatay meselesindeki farklı tutumları gibi*). Üçüncü konu da ekonomi alanında politika farkıdır. Atatürk-Inönü gerginleşmesine neden olan birçok etken olsa da “devletçilik politikası” özel bir önem arz etmiştir (İnönü devletçidir ve Atatürk'ün özel girişimden ve liberal bir ekonomiden yana olduğunu belirtmiştir).

Anlaşmazlık konularına detaylı göz atmak yararlı olacaktır:

İsmet İnönü'nün ilk kırıngılığı, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nın kurulmasının ardından Fethi Okyar'ın yönelttiği eleştiriler karşısında, partiler arasında yansız davranmaya çalışan Atatürk'ün kendisini gereğince desteklemediği kanısına vardığında başlamıştır (Turan, 2003:126). O yıllarda Ankara'da bulunan ABD Büyükelçisi John Grew'in izlenimleri de aynı yönde olmuştur. Grew'in düşüncesine göre; Gazi Mustafa Kemal, kendisine yönelen eleştirilerin ve Batı'dan gelen ‘*Türk diktatörlüğü*’ iddialarının sıkıntısı ve ağırlığını gidermek için, Fethi Bey ve Serbest Fırka'ya bir emniyet supabı görevi gördürmüştür. Basına da yansıyan politik savaş neticesinde karşılıklı suçlamalar birbirini kovalamıştır. Gazi, hükümet ile muhalefet arasındaki karşılıklı hamleleri, saldırıları yakından takip etmiş; aslında siyasal ortamın gelişimini hedeflemiştir. Fethi Bey'in İzmir gezisinde görmüş olduğu ilgi ve sonrasında çıkan olayların büyümesi, polis ve jandarma birliklerine karşı yer yer direnişin artması; toplumun tüm sınıflarındaki hoşnutsuzların Serbest Fırka'yı hükümeti azarlamak için bir araç olarak kullanmaları bu konuda tedbir alınmasını

zorunlu kılmıştır. Gazi, Anadolu ve Trakya’da büyük bir inceleme gezisi başlatmış, halkı dinlemek istemiştir. Halk Fırkası da baştan aşağı yeneden örgütlenme yoluna gitmiştir. Fethi Bey, sonuçta partisinin feshine karar vermiştir. Ardından gelen *Menemen Olayı*, Gazi’yi çok üzmüştür. Cumhuriyet’in başardığı politik, sosyal, eğitimsel ve dinî reformların ancak belirli bir oranda halk tarafından benimsendiğinin anlaşılması üzerine; bu tarihten itibaren kültürel ve eğitimsel faaliyetler planlanmıştır. “Gazi’nin Başbakan İsmet Paşa’yı değiştirmek isteği; İsmet Paşa’nın da yerini başkasına kaptırmamak hususundaki azminden çok söz edilmiştir.” (Grew, 2000:129-149). Sanayileşmede ve kalkınmada hızlı adımlar atılmasını isteyen Atatürk, her türlü sevgisi ve güvenine rağmen İsmet İnönü’nün “*devletçi, aşırı bütçeci, bürokrat*” yapısından memnun olmamış; Fethi Okyar’ın *liberal kalkınma modelinin* kalkınmayı daha seri sağlayacağına inanmıştır. Ancak İnkılâp karşıtı hareketlerin kontrol edilememesi Serbest Fırka’nın kapatılmasını zorunlu kılmıştır. Atatürk’ün İsmet Paşa’ya; “*Otur, otur, üzülme, her şey hallolur. İyi oldu memnun ol. Durumu anlamış olduk. Görülüyor ki halkı memnun edememiştir. Ona göre hareket etmek ve halkı kazanmak lazımdır. Bunu anladığımız da iyi oldu.*” şeklinde yaptığı yorum da dikkat çekicidir (Kal, 2020:152-160).

Atatürk’ün hükümet işlerine doğrudan müdahale ettiği İnönü’nün haberi olmadan Bakanları değiştirmesinden anlaşılmaktadır. Yaptıklarının doğru olduğuna inanıyorsa İnönü, gerekli gördüğünde Atatürk’le bile çatışmakta tereddüt etmemiş; başkalarının kendisine karşı düşmanlık beslemesine aldırmamıştır. İnönü’nün Bakanlarını savunması ve kendisinden habersiz görevden uzaklaştırılmalarına açık, sert tepki göstermesi anlaşmazlığı artırmıştır. İnönü, kimi zaman bu müdahaleyi anlamaz görünmüş kimi zaman da Atatürk’ün verdiği direktiflere karşı inisiyatif olarak ters yönde direktifler vermiştir. 1930 yılında Atatürk’ün hükümetin yazın İstanbul’a taşınması yönündeki isteğine karşılık İnönü’nün Vekillerin Ankara’da kalmalarını söylemesi bir örnektir. Atatürk’ün yurtdışından gelen temsilcilerin kendisini görmesini istemesine karşılık İnönü’nün onlara Vekâletleri ile temasa geçme talimatını vermesi başka bir örnektir. Bir diğer örnek, İnönü’nün Atatürk’ün Maarif Vekili adayını bu göreve atamamasıdır. İnönü’ye göre, hükümete müdahale Türkiye’nin Batı’dan aktarmaya çalıştığı sisteme ters düşmekteydi (Turan, 2003:126; Heper, 2008: 111/163-164). İnönü, Atatürk’ün çevresinde olan bazı kimselerin onu olumsuz yönde etkilediğinden, bazı yolsuzluk dedikodularıyla ilgili ona doğru bilgi vermediklerinden ve Atatürk ile kendisinin görüşmesine engel olduklarından da şikâyetçi olmuştur (Peker, 2005:136-137).

Atatürk ile İnönü arasındaki gerginlikler dış politika konularında da kendini göstermiştir. Bu dönemde gündemde olan *Hatay meselesi* ve izlenmesi gereken dış politika, Atatürk ile İnönü arasında önemli bir anlaşmazlık noktası olmuştur. Fransız mandası Suriye yönetimindeki Hatay’da

bulunan Türk halkı, son zamanlarda Suriye ve Fransız yönetiminden şikâyetçi olmaya başlamıştır. Atatürk, kendine özgü sezgi gücüyle ve uluslararası politikayı değerlendirdiğinde Suriye'ye askerî müdahale yapılması gerektiğini ve Türkiye'nin Hatay'ı topraklarına katabileceğini düşünürken; İnönü ise bu meselenin, uzun bir süreçte ve siyasi yollarla, görüşmelerle halledilmesi gerektiğini savunmuştur. Daha önce de vurgusunu yaptığımız gibi Hatay meselesini “*Benim şahsî meselem!*” diye ifade eden Atatürk, sağlık durumunu hiçe sayarak bu konuyla ilgili çalışmalarını sürdürmüştür (Koçak, 2008:157; Koçak, 2003:27-29; İnönü, 2014:540-542; Turan, 2003:127-128). Hatay'ın Türkiye'ye katılımında Atatürk'ün bu kararlı tavrının etkili olduğu açıktır.

Bu fikir ayrılığının üstüne bir de *Nyon Konferansı* konusundaki karşılıklı tavırları ikili arasında bardağı taşıran son damla olmuştur. 1937'de Akdeniz'in güvenliği ve korsanlık hareketinin önlenmesi için İsviçre'de toplanan Nyon Konferansı'nın bir maddesi; Antlaşmayı imzalayan devletlerin donanmalarının, Antlaşmaya dâhil bir devletin limanlarından ikmal yapabileceği belirlenmiştir. İnönü ve Fevzi Çakmak, Antlaşmanın bu maddesine İtalya'nın tepkisini çekmemek için ihtiyatlı davranmak gerektiğini; Atatürk ise Antlaşmayı imzalayarak İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmanın doğru olacağını düşünmüştür. Konferansa katılan Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın Antlaşmayı imzalamak için hükümetten talimat ve imza yetkisi istemesi üzerine hem Atatürk'ten hem de İnönü'den Aras'a ayrı ayrı direktifler gitmiştir. İnönü'nün çekincesine rağmen Antlaşma Atatürk'ün istediği şekilde imzalanmış ve 18 Eylül 1937'de TBMM tarafından onaylanmıştır. Türkiye'nin ortak deniz gücü faaliyetlerine mütevazı bir katılım gerçekleştirmesi kararına varılmıştır. Buna rağmen İnönü, Vekiller kararı ile bunun kaldırılmasını istemiştir (İnönü, 2014:542-543; Aydemir, 1975:491-493; Turan, 2003:128; Yeşilyurt, 2001:56-57; Us, 1966:316; Ulus, 15/16 Eylül 1937; Cumhuriyet, 14 Eylül 1937; Koçak, 2003:53-56; Çelik, 2021:78-80).

Aslında Nyon Konferansıyla ilgili yaşanan bu zıtlasmadan önce *Çiftlik Olayı* nedeniyle bir gerginlik olmuştur. Gazi Orman Çiftliğinde kurulan yeni bira fabrikası nedeniyle Bomonti Şirketi ile (İnönü'nün kardeşi de ortaktır) anlaşmazlıkların çıkması sonucu Atatürk, zarar ettiği gerekçeyle Çiftliği satmak istemiş, Ziraat Vekâletinin çiftliği satın almak istediğini bildirmiştir. İnönü ise bu satışa karşı çıkarak, Hazinesin kurmuş olduğu Çiftliğin yine Hazineye satışı devredilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Bomonti Şirketiyle baş gösteren anlaşmazlık Danıştay'a da yansımıştır. 1937 yılı Eylülünün 17'nci akşamı, Çankaya'da bu konunun tartışıldığı akşamın sofrası, aynı zamanda bir Bakanlar Kurulu toplantısı olmuş; Başbakan İnönü, Adalet Bakanı Saraçoğlu, Millî Savunma Bakanı Özalp, İçişleri Bakanı Kaya, Millî Eğitim Bakanı Arıkan, Bayındırlık

Bakanı Çetinkaya, Ekonomi Bakanı Bayar ve Tarım Bakanı Kesebir, Dışişleri Siyasî Müsteşarı N. Menemencioğlu, Bakan olmayan Fuat Bulca hazır bulunmuştur. Atatürk, Tarım Bakanından ve Çiftliğin bakımsızlığından şikâyetçi olmuş ve esaslı bir ziraat politikasına ihtiyaç olduğunu, ancak yapılmadığını vurgulamış; İnönü ise bir anda isyankâr bir hal alarak, sert çıkış yapmıştır: “*Emrivakiler karşısında bulunduruluyorum. Sen benim söylediklerimi başkalarından araştırmaya kalkışıyorsun!.. En mühim memleket dâvaları ilgisiz olanlarla görüşülüyor. Sofradan emir alıyoruz ve bunların yüzünden büyük sıkıntılara düşüyoruz!*”. İnönü’nün “başkaları” diye bahsettiği; hatta “*aramıza Kara Tahsinler giriyor (Sultan Hamit’in Başkâtibi) Paşam; konuşmamıza meydan vermiyorlar*” şeklinde tarif ettiği isim Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak’tır. “*Birdenbire buna ne oldu?*” diye şaşkınlığını belirten Atatürk, “*Anlaşıldı, bu gece doğru dürüst konuşamayacağız*” diyerek sofradan kalkmış; bu konu da böylece o akşam kapanmıştır (İnönü, 2014:544-545; Turan, 2003:126-127; Aydemir, 1975:493-495; Koçak, 2003:58-60; Çelik, 2021:86-91). Falih Rıfkı Atay’a göre bu akşamki toplantıda içki yoktur ve rahatsızlığı nedeniyle Atatürk çay içmiş ve misafirlerine de çay ısmarmıştır. Başbakan İnönü’nün çıkışında “*içki sofrası*” lafı geçmemiştir; ancak dedikodular o yönde olmuş, Atatürk’ün de İnönü’nün cümlesini o manada aldığı kesindir. İnönü, Atatürk’ün sofradaki Bakanlara yönelttiği soruları da sert bir biçimde kendisi cevaplamıştır. Ertesi günkü tren yolculuğunda; İnönü’ye “*Görev arkadaşlığımız bitmiştir, ama dostluğumuz devam edecek; dinlenmelisiniz!*” diyen de Atatürk olmuştur (Atay, 1998:494-497).

Bir başka tartışma konusu *Dizbağı Nişanı* sorunu olmuştur. İngilizlerin Atatürk’e “*Grand Cross of the Bath*”, yani “*Dizbağı Nişanı*” verecekleri konusunda çıkan haberler Türk basınında heyecan uyandırmış, övgülü yorumlar yapılmıştır. 30 Ağustos akşamından bir önceki akşamda, daha önce bahsettiğimiz tartışmalı geçen yemekte, bu konu açılmış ve İnönü, haberin kesinlik kazanmadığını ifade ederek yalanlanmasının yerinde olacağını söylemiştir. Atatürk de öneriyi yerinde bulmuş, ancak hazırlanan metne “Özellikle İspanya Kralından artakalan böyle bir nişan Türk Cumhurbaşkanına verilemez. Verilecek olsa bile Türkiye Cumhurbaşkanı o nişanı kabul edemez” diye bir maddenin eklenmesini istemiştir. İnönü, İngiltere’nin henüz resmî bir açıklaması olmadan böyle bir nitelemenin yanlış olacağını savunmuştur. Bu akşamki asıl gerginlik daha önce bahsettiğimiz hükümet ile ilgili konularda olmuştur. Atatürk artık Başbakanla çalışmayacağını bu akşam ifade etmiş; ancak ertesi gün araya girenlerin uğraşısıyla durum düzeltilmiştir. Yine de sonunda, Ekim 1937’de İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılışı gerçekleşmiştir (Turan, 2003:128-129; Bozdağ, 2000:78-83; Yeşilyurt, 2001:31-39).

Ekonomik alanda izlenmesi gereken politikanın belirlenmesi konusunda yaşanan görüş ayrılığı ise diğerlerinden daha büyük bir önem taşımaktadır. Atatürk ve İnönü arasında ekonomik anlamda temel bir görüş farkı söz konusudur ve bu fark her kararda, uygulamada bir çatışmaya neden olmuştur. Atatürk, en başından beri devletçi politikanın başarısından emin olamamış ve az zamanda hızlı sanayileşmeye ihtiyaç olduğundan, bürokratik ve kırtasiyecî, yavaş işleyen mekanizma yerine ekonomide “*karma bir model*” benimsemiştir. İnönü ise “*devletçi ekonomi*”den yana olmuş ve Atatürk’ün liberal bir ekonomiden yana olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde ekonomik anlamda Atatürk ile aynı görüşleri paylaşan Celal Bayar, özel girişimin başarılı olabileceği alanlarda devletin yatırım yapmasını devlete yüklenmiş gereksiz bir ağırlık olarak görmüştür. Celal Bayar merkezli *İş Bankası kadrosu* ile *İnönü’nün kadrosu* her alanda çatışma halinde olmuştur. 1931 yılında kurulan VI. İnönü Hükümeti’ne, Atatürk’ün isteği ile 9 Eylül 1932’de İktisat Vekili olarak *Celal Bayar* getirilmiştir. İnönü ile Bayar (1932 yılının Eylül ayından 1937 yılının Eylül ayına kadar) aynı hükümette, beş yıl boyunca İnönü Başbakan, Bayar da Ekonomi Bakanı olarak görev yapmışlardır. Ekonomik alandaki mücadele İnönü’nün yerine Bayar’ın Başbakan olmasıyla sonuçlanmıştır. Atatürk, Cumhuriyet’in ilk yıllarında büyük siyasal sorunların çözümünde nasıl İsmet İnönü’yü seçmişse bu kez de ülkenin ekonomik sorunlarının hızla çözülmesi için Celal Bayar’ı seçmiştir (Koçak, 2003:42-44; Koçak, 2008:157-159; Altun, 2008:160-161; Turan, 2003:130).

“*Bütçe açığı*” korkulu rüyası olan İsmet İnönü’nün zaafî bütçeci ekonomistlerle çalışması ve aşırı bürokrat tavrından dolayı meseleleri bin bir araştırmadan geçirmeden karar verememesi olmuştur. Daha atılgan ve daha cesur olan Atatürk ile uyumlu çalışma halleri bu yapısından dolayı zamanla karşı karşıya gelmiştir (Kal, 2020:179).

Abdi İpekçi’nin *Milliyet Gazetesi*’nde yayımlanmak üzere Celal Bayar’la yaptığı görüşmede; “İktisadî görüşleriniz farklı idiyse, İnönü’nün Başbakanlığı sırasında beş yıldan uzun bir süre nasıl İktisat Bakanlığı yaptınız?” sorusuna Bayar’ın önemli detayları içinde barındıran cevabı özetle şöyle olmuştur (Milliyet (İki Kısım)-1, 12 Kasım 1974; İpekçi, 2013:143-149):

“... Benim İş Bankası’nda büyüme birden oldu, piyasanın darlığını biliyorum. Muharebeden çıkmışız, hiçbir şey yok memlekette. Finansman meselesinde açıldım. Ben açıldıkça mevduat da gelmeye başladı. O vakit Türk bankaları küçük küçüktü. Faiz verir diye bankaya kimse getirip para yatırmazdı. Osmanlı Bankası’na bedava mevduat yaparlardı. Türk bankasına milletin güveni yoktu. Çünkü bazısı çıkıyor, bazısı batıyordu. İş Bankası’nı emniyet ve teminat vermek için bu gölgeden kurtarmak is-

tiyordum. O hâsıl oldu, sonra bazı kimseler iflas derecesine gelmişlerdi. Kabahatleri yoktu, namuslu firmalar vardı içlerinde. Ekonomik buhranın tesiri altında kalmışsınız, malı var, satılmaz. Vadesi de gelmiştir. Telaş etsem, o da iflas edecek, banka zarar görür. Onu da korumak suretiyle işi telife çalışırdım. Yani kolaylık gösterirdim. Bundan dolayı banka lazım gelen iyi tesiri halka yaptı ve mevduat çoğaldı. O zamanın parasıyla 30 milyon, 50 milyon... Kasalar para dolu. Sanayie gitmek istedik. Kâğıt fabrikası kuracağımızı ilettik, İktisat Vekili Mustafa Şekip Bey, ‘Biz bunu kendi programımıza aldık, biz kuracağız’... İşin kurulmasında menfaati bozulacaklar, mâni olmak istediler. İsmet Paşa’yı zarar edileceğine inandırmışlar. Atatürk’e de tesir etmiş ve bizim aynı işi daha büyük olarak kuracağımızı öğrenince şaşırılmış. Bizim İş Bankası İdare Meclisi’nden arkadaşlar kendisine işi anlatıp kârlı olabileceğini söyleyince beni çağırttı ve bu meseleyi konuştu.”

“Ben prensip olarak Atatürk ile İsmet Paşa arasına hiçbir zaman girmedim. Memleketin, İnkılâbın iki mümtaz devlet adamı arasına girmek istemezdim. Fakat Atatürk bu meseleyi devam ettirdi. Benden “Nedir bu mesele?” diye kâğıt fabrikasını sordu. Anlattım. ‘Bu işi hükümet kendi imkânları dâhilinde görüyorsa yapsın, fakat böyle bir işi yapacak müessese sıkışınca o işi onlara bırakmak suretiyle kendi imkânlarını başka işlere kullanabilir’ dedim. Misaller verdim. ‘Mesela Ziraat Bankası zirai aletleri yaparsa, devlet bu külfetten kurtulmuş olur’ dedim. İkazımın hülasası bu... Büyük adam bu görüşlerimi aldı, geliştirdi... Karma ekonomi esasları bu suretle çıktı. Ondan sonra İsmet Paşa ile aralarında Mustafa Şerif Bey üzerinde bir ayrılık çıktı ve Atatürk beni İktisat Vekilliğine getirdi... Atatürk, İsmet Paşa aralarında anlaştılar. Meselenin esası karma ekonomiyi kurmak görüşünden çıkmıştır.”

“Ben İnönü’ye saygı gösterirdim. Şefimdi... Kendisine her fırsatta izaht verirdim. Ve o da bana yardım ederdi. Yani anlaşırdık. Atatürk aşama aşama dar devletçilikten beriye doğru geldi. İsmet Paşa olduğu yerde kaldı. Mesele budur...”

Atatürk ve Bayar’ın ekonomik görüşünden yana olmayan İsmet İnönü, 1933’te Kadro Dergisi’nde “devletçilik”le ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir (Kadro, 1933; Altun, 2008:152):

“İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterir. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçiliği biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa

vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeye mecbur bulunuyorduk.”

Atatürk’ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına yükselen İsmet İnönü’nün Savaş yıllarında daha da katı bir niteliğe büründürülen “devletçilik” uygulamasında zamanla yumuşamaya yöneldiği de görülmektedir (Turan, 2003:133).

İsmet İnönü’nün Atatürk ile kendisi arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili yorumu şöyle olmuştur: 1936-1937’lerde kendisi nasıl yorgun ve geçinmekte zorluk çekilen bir adam haline gelmişse, Atatürk’ün de sağlığının bozulmasıyla sakinliğini kaybettiğini, hastalığının tartışmalarına olumsuz yansıdığını ifade etmiştir. Kendisinde yüklendiği görevlerden dolayı bir yorgunluk devresi, Atatürk’te de bir hastalık devresi başlamıştır. Tartışmaların ve tahammülsüzlüklerin nedeni de budur ve ayrıca mizaçlar arasındaki farkın da etkisi vardır. İnönü, bu süreci, doğal bir süreç olarak gördüğünü de ifade etmiştir: “Artık çalışma güçlüğünden dolayı ayrılmayı da düşünüyordum... Bendeki yorgunluk ve uzun müddet beraber çalışmaktan mizaçlarımız arasında vakit vakit hâsıl olan tartışmaların, çekişmelerin verdiği netice bu... Uzun bir süre beraber çalışmanın, uzun bir yorgunluk ve çalışma ortamının bir gün bir kopmaya müncer olması tabiat hadisesidir. Böyle olmak lazım gelir.” (İnönü, 2014:546-547; Turan, 2003:129-130).

İsmet İnönü yıllar sonra, gazeteci Abdi İpekçi ile yaptığı söyleşide de Atatürk ile aralarında başlayan tartışmaların, Atatürk’ün hastalığından kaynaklandığını öne sürmüş, Başbakanlıktan ayrılışının da dostça olduğunu anlatmıştır (İpekçi, 2013:19-22):

“Bir akşamüzeri sofrada kavga eder gibi olduk, aramızda bir münakaşa geçti. Ertesi gün Atatürk ile görüştük. Kendisinin bana söylediği şeydu: Şimdiye kadar bin meselede bin defa kavga ettik. Ama az çok kapalı kavga ettik. Akşam pek aleni oldu. ‘Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lazım.’ ‘Minnettar olurum sana dedim. Çok teşekkür ederim, dedim.’ Hakikaten kendime hâkim olamayacak bir vaziyetti. Olabilir, oluyor... Hepimizin her gün yanımızda bulunanlarla, birlikte çalıştıklarımızla başına gelen bir mesele...”

“Münakaşaların sebebi? Türlü meseleler... Filan mesele nasıl oldu, falan mesele nasıl oldu... Şimdi teferruatı ile hatırlayamayacağım. Birtakım meseleler... Günlük meseleler...”

“... Bir hatıramı anlatayım: İçeride karışıklıkların olduğu, birtakım ciddi meselelerin belirdiği bir sırada idi. Atatürk ile oturmuş, vaziyeti mütalaa ediyorduk. Birden bana şunları söyledi: Regim aleyhtarlarının bir

tek ümitleri kalmıştır; aramızda çıkacak ihtilaf... Seninle benim aramda çıkacak ihtilaf... İçeride, dışarıda ümit buna bağlanmıştır. Hatırında olsun bu... İşte ondan sonra herkes her şeyi her vesile ile söylerdi. Bunlar hiç tesir etmezdi Atatürk'e... Hasta olduktan sonra tesir etmeye başladı. Hastalığı ilerledikten sonra dedikodulardan müteessir olmaya başladı. Benim teşhisim budur.

Atatürk ile birlikte çalışmamızı iki ayrı devrede izah edebilirim. Başlangıçtan hastalığına kadar şöyle olmuştur: Akşamları bir araya gelir, toplanırız. O coşar, biz coşarız. Meydan okuyucu birtakım konuşmalar olur. Hepimiz katılırız buna... Atatürk dâhil, şöyle yapaalım, böyle yapaalım diye birtakım kararlar alır ve gece geç vakit dağılırdık. Ertesi sabah uyanınca düşünürüm: Dün akşam birtakım şeyler konuştuk, birtakım kararlar aldık... Hemen kalkar, Atatürk'e giderim. Onu yatakta iken uyandırırım, oturup konuşuruz. Söylerim: Dün akşam biz yine coştuk, şunu yapaalım, bunu yapaalım diye kararlar aldık. Ama olacak şeyler değil, nasıl yapacağız? Canım sen bildiğini yap, der bana...

Sonra bir devir oldu... Yine aynı şekilde akşamları toplanıp alınmış kararları ertesi sabah görüşmeye gittiğimde artık 'Sen bildiğini yap' demiyordu. Israr ediyordu bu sefer... Asabileşiyordu...

Esaslı bir değişiklik olmuştu Atatürk'te... Doktorlarına sordum. 'Hastalığın bir safhasıdır bu...' dediler. Yani demek istediğim şudur ki, Atatürk'ün sıhhati ciddi olarak bozulduktan sonra sinir hâkimiyeti, sinir sükûneti zayıflamıştı. Bu, birlikte çalışmalarımızı etkiliyor ve etrafında ona telkinlerde bulunanlar için ümitli bir hal yaratıyordu."

"... Hastalığı ilerlediği zaman beni görmek istemiş. Dolmabahçe Sarayı'na çağırtmıştı. Zannediyorum mart ayı idi. Gittim, Atatürk'e Dolmabahçe'de misafir oldum. Bir hafta kadar kaldım orada... Sıkı bir perhiz ve kontrol altında idi. Dostça, yani aramızda hiçbir şey olmamış gibi konuştuk... Konuştuklarımız, her zaman konuştuğumuz şeylerdi. Günün meselelerini konuşuyorduk. Arkadaşça konuşuyorduk. Sonra ayrıldım, Ankara'ya döndüm. Bir süre sonra Fransa'dan doktoru Fiessinger gelmişti kontrol için... O arada ben de rahatsızlanmıştım. Atatürk, Fiessinger'in beni de görüp tedavi etmesi için ısrar etti. Fiessinger Ankara'ya geldi ve benimle bir müddet meşgul oldu. Bu arada ondan daima havadis alıyor, sıhhi durumunu takip ediyordum. Bir müddet sonra ziyaretine gitmek istedim. Haber gönderdi. Benim de rahatsız olduğumu, hasta olduğumu, yerimden kıpırdamamam, istirahat etmem gerektiğini söylüyordu. Atatürk ile son görüşme ve temaslarımdan hatırımda kalanlar bunlardır."

İsmet İnönü'nün bahsettiği gibi Atatürk ile aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmanın sebebini sadece Atatürk'ün hastalığına bağlamak bizce ye-

terli değildir. Hem iç politikada hem de dış politikada farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Hastalıktan çok önce düşünce olarak ayrı düştükleri olmuştur. Ancak İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da dostluklarının devam ettiği sözlerden anlaşılmaktadır. Atatürk'ün hasta yatağında İnönü'yü düşünmesi, ona kendi doktorunu göndermesi, yerinden ayrıl-mamasını rica etmesi de her ne kadar siyaseten ayrılmış olsalar da dost-luklarının hiç bitmediğinin kanıtıdır.

Atatürk'ün hastalığı sırasında Başbakan olan Celal Bayar İnönü'nün değerlendirmelerine katılmamıştır (Milliyet (İki Kısım)-2, 12 Kasım 1974):

“Atatürk ile İnönü arasında bu sürtüşme mevcut ve açık... Ama sebe-bi Atatürk'ün hastalığı değil... Hastalık sebebi ile Atatürk bunu yapmı-yor... O da değildir.

İddia ediyorum ki Atatürk, hastalığı esnasında ne idiyse, sıhhatli zamanında da oydu. Sıhhatli zamanındaki görüşleri, muhakemeleri ve irâdesine sahip olmak hususları, hastalığı zamanında da tamamı ile ber-kemâldi, işliyordu.

İnönü, Atatürk'ü bu şekilde göstermekle, aklınca hem Atatürk'ü ko-ruyor hem de kendisini korumak istiyor.”

Atatürk ve İnönü, 1937 yılının 18'inci akşamı Türk Tarih Kurumu Kurultayına katılmak için trenle İstanbul'a giderken birlikte bir kahve içtikten sonra Atatürk, İnönü'ye aralarındaki tartışmaları anımsatarak, “*Ne olacak?*” diye sormuş; İnönü de kendi deyimiyle “çok müteessir” ve “ağlayacak vaziyette” Atatürk'ün gönlünü almak istercesine “*Çok mustaribim, bilmiyorum nasıl oldu?*” yanıtını vermiştir. Ancak, Atatürk konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “*Şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir. Ama bu kadar açıktan, bu kadar sert olmamıştı. Ne düşünürsün?*” İnönü bir şey düşünmediğini iletince de “*Bir fasıla verelim*” şeklinde, onun Başbakanlıktan ayrılmasını öner-miştir. İnönü de samimi bir tavırla “*Hay hay, size müteşekkik olurum!*” diye karşılamaştır. İnönü'nün çekilmesinin öncelikle “*izin alma*” şeklinde olmasına karar vermişlerdir. Celal Bayar, TBMM tatilde olduğu için Baş-bakan Vekili olarak görevlendirilmiştir. İzin almasının ertesi gününde (21 Eylül 1937) İnönü, Atatürk'le beraber Türk Tarih Kurultayını izlemiştir. “*Akşama benimle gelecek misin? Demek bana çok dargın değilsin?*” diye bir kâğıda yazıp Atatürk'e uzatmıştır. Atatürk de buna karşılık “*Hayır, her şeyi unuttum; bildiğin gibi arkadaşım ve kardaşımsın*” diye yazarak eski bağlılığını sürdürdüğünü belirtmiştir. Atatürk'le birlikte İnönü, Ege manevralarına katılmış ve Nazilli bez fabrikasının açılış töreninde de bu-lunmuştur. İnönü'nün izne ayrılışı, tedavisini tamamlamak üzere “*mut-*

lak istirahatate” gereksinim duyduğu (sürmenaj geçirdiği) gerekçesiyle bir buçuk ay izin verilmesini içeren başvurusu sonucu olmuştur. Atatürk, aynı gün kendisine ve *Anadolu Ajansı*’na şu yanıtı göndermiştir: “Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü’ye; 20 Eylül 1937 tarihli tezkereleri cevabıdır: Mutlak istirahat şeklinde tedavinizi ikmal etmek üzere, arzunuz veçhile, bir buçuk ay mezuniyetiniz tensip olunmuş ve Başvekâlet Vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir. Keyfiyet Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve İktisat Vekili Celal Bayar’a tebliğ olunmuştur. Reisicumhur (imza) K. Atatürk.” Daha önce de aktardığımız gibi, izin süresi dolmadan İnönü, 25 Ekim 1937’de Başbakanlıktan istifa etmiştir. CHP Genel Başkan Vekilliğinden de ayrılmıştır (İnönü, 2014:548; Turan, 2003:130-131; Bardakçı, 2017).

İsmet İnönü’nün istifa mektubunda oldukça duygusal bir üslup kullanıldığı dikkat çekmektedir: “*Türkiye Reisicumhuru Atatürk’ün yüce huzurlarına; Başvekâletten istifamı yüce huzurlarına takdim ederim. Vazife esnasında daima mazhar olduğum yüce irşad ve müzaheretlerinize (yardımlarınıza) minnet ve şükranlarımı arz eder ve cihandeğer (dünyalara bedel) teveccühünüzü benden esirgememenizi, derin tâzimlerimle ve sarsılmaz bağlılığım dilerim, Büyük Şefim. 25 Teşrinevvel (Ekim) 1937. Başvekil, Malatya Saylavı (Milletvekili) İsmet İnönü.*” Atatürk de İnönü’ye cevaben nazik bir üslup kullanmıştır: “*İsmet İnönü, Malatya Mebusu, Ankara; Başvekâletten istifanız kabul edilmiştir. İnkılâbın ilk günlerinden beri her vaziyet ve safhada ifa ettiğiniz tarihî vazifelerin kıymetli hatıralarını millet daima takdir ve şükranla anacaktır. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da en büyük ve en mühim hizmetlere olan yüksek liyakatinizin takdirkârı olduğumu burada da tekrar etmekten haz duyarım. Başvekâlete İzmir Mebusu Celâl Bayar tayin olunmuş ve yeni İcra Vekilleri Heyeti’ni intihap ederek inha etmesi (yeni Hükümeti seçerek ataması) kendisine tebliğ edilmiştir. Reisicumhur.*” İnönü’nün istifanın ardından, duygusal ve samimi bir ifade ile kaleme alarak arkadaşları Atatürk’e gönderdiği not da ilgi çekicidir: “*Beni sevmediğin devirde de sana ‘Emeklerim boş değilmiş’ dedireceğim. Belki fikri anlatamadım. ‘İsmet’e verdiğim emekler boş imiş’ dedirmeyeceğim sana!*” (Turan, 2013:534; Bardakçı, 2017).

Resmî bir tebliğ ile İnönü’nün istifası kamuoyuna duyurulmuştur: “*İsmet İnönü, dün istifasını verdi. Atatürk Celâl Bayar’ı kabineyi teşkile memur etti ve kurulan kabineyi tasdik buyurdular.*” (Kurun Gazetesi, 26 Ekim 1937:1). “*Malatya Mebusu İsmet İnönü bu ayın 25 inci günü Başvekâletten istifasını vermiştir.*” “*Reisicumhur Atatürk İzmir Mebusu Celal Bayar’ı Başvekâlete tayin ve kabineyi teşkile memur etmiştir. Reisicumhur Atatürk aynı günde arz olunan İcra Vekilleri Heyetini tasdik buyurmuşlardır. Keyfiyet Büyük Millet Meclisi Reisliğine yazılmıştır.*”

“Reisicumhur Atatürk Vekâletler siyâsî müsteşarlıklarına intihap edilen zatların tayinlerini de tasdik buyurmuşlardır.” “Hükümet ve Parti teşkilatımızın birleştirilmesi dolayısıyla Malatya Mebusu İsmet İnönü Parti Umumî Reis Vekilliğinden istifa etmiş ve bu vazife Başvekîl Celal Bayar’a tevdi olunmuştur.” “Bugün saat 17’de içtima eden İcra Vekilleri Heyetine Reisicumhur Atatürk riyaset buyurmuşlar ve yeni heyetin mesaisi üzerinde görüşmüşlerdir. İçtima iki buçuk saat devam etmiştir.” (Anadolu Ajansı, 25 Ekim 1937; Leventoğlu, 1971:69).

İsmet İnönü’nün kendi ifadeleri ile, “tartışmalı sofradaki tavırlarının ölçüsünün normal olmadığını ve bir Şef’e, Büyük bir adama söylenecek surette, özellikle kalabalığın önünde söylenemeyecek şekilden daha ileri giderek sözler sarf ettiğini ve düşününce tüm bunların hatalı ve gereksiz yere olduğunu anladığını” itiraf etmesi de çok anlamlıdır. İnönü, hükümet işlerinde çalışamayacak kadar yorgun ve yıpranmış olduğunu, “canından bezdiğini, devam edemeyeceğini” bahane göstererek Atatürk’ten müsaade istemiş ve Atatürk’ün o gün pek lütfkâr davrandığını ve kararını tasvip ettiğini ifade etmiştir (Levetoglu, 1971:66). Aslında aralarındaki sürtüşmeden dolayı, daha önce de vurguladığımız gibi, İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılmasını Atatürk istemiştir (Bardakçı, 2017).

Kemal Tahir’in “*Büyük Mal*” adlı romanında yarattığı “Yayla Padişahı Sülük Bey” tiplemesi üzerinden İnönü’nün ayrılığını getiren “*son kavgâ*”yı betimlemesi, dönemin psikolojisini anlamak bakımından oldukça ilgi çekicidir. Sülük Bey’in üzerinden devam eden konuşmalardan bazı kesitler şöyledir (2018:46-48): “... Evet, bildiğin sürmenaj hastalığıdır; yol yorgunluğunu evet, okşar az biraz, önemi de yoktur. Sayın ki, bayraktan yoruldu, şanlı bayrağı bir başka yol arkadaşına verdi. Yenisi de yabancımız değildir; Partimizin gözbebeklerindendir. Hele de Gazi Atatürk Efendimiz, Arslan gibi, Çankaya’da oturdukça yürekler rahattır, dediler... Sülük Bey’in keyfi yerine geldi gerisin geri... Derken Ankara’dan kötü haberler ardı ardına sökün etmez mi? Meğerse bu sürmenaj illeti aslında, Allah vergisi bir illet değilmiş de arada bir siyasîlerin yakalandığı marazlardanmış... Bunun asıl anlamı; düpedüz Partiyi kaybedip tekerlenmek, belki de Allah göstermesin, tepelenmek... Bre olur mu?” “... Bunca yılın Başbakanı, nice nice İnönü Savaşlarının ve de Lozan Barışlarının kahramanı ve de tarihlere geçmiş nice nice başka yaman işlerin hünêrlisi, milletin ve de ordunun ve de Halk Partisi’nin, dahası, dünya durdukça durası Gazi Mustafa Kemal Atatürk babamızın gözbebeğı, İsmet İnönü’nün apansız ‘sürmenaj’ hastalığına uğrayıp önce izinli çıkması, sonradan da Başbakanlığı büsbütün boşlayıp yerini Celal Bayar Beyimize bırakması neyin nesi?” “... Bunlar çoktandır çekişmedeymişler alttan alta, ‘aman bizim avanak millete duyurmayalım’ diyerekten ek yerlerini meydana vurmamakta imişler. Meğer çoktandır, Gazi Paşamızla İsmet Paşamız

çekişmekteymişler gizliden gizliye.” “... Günlerden bir gün, rakı sofrasında, yaka yakaya gelmişler. Ben dedimdi ama, ‘bu rakı sofrası başımıza bir bokluk getirir ya, bakalım ne zaman getirir?’ dedimdi. Bırak adam, yere batsın, neyi alıp veremezlermiş bunlar, rahat mı batmış?..” “... Ya aradaki istemezleri n’apalım, müzevirleri?.. Lafları götürüp getirenleri? Birine demekteler ki defliyesiymiş de yerine başkasını bindiresiymiş... ‘Fazladan odunu diksem çeviririm’ diyesiymiş... Ötekine demektedirler ki ‘Usandım serhoş dırdırından, devlet dolabı rakı sofrasından döndürülmez ve de rakı serhoşluğuyla işler yürütülmez’ diyesi. Oldu mu ya şimdıcik bu böylece kardaş...”

Görüldüğü üzere, Kemal Tahir’in İnönü’nün görevden ayrılma haberinin yansımalarını betimleyişinde, Atatürk ile İnönü arasında dedikodu yapanları, yanlış laflar üreterek arrayı bozanları vurgulaması anlamlıdır.

İnönü’nün Başbakanlıktan ayrılışının dönemin basınına yansımaları şöyledir: Ahmet Emin Yalman, *Tan Gazetesi*’nde, söz konusu değişikliği; “Memlekette birtakım yeni değişiklikler olacaktır. İsmet İnönü bu değişikliklere müsait değildi; Bayar bunu yapacaktır” şeklinde yazmıştır. Asım Us’a göre *Tan*’ın bu söylemi hatalıdır; sonuçta İsmet İnönü Hükümetinin olduğu gibi Celal Bayar Hükümetinin Programı da CHP’nin programıdır. Yunus Nadi, Atatürk’ün başka isimlere de şans vermek istediğini *Cumhuriyet Gazetesi*’nde şöyle yazmıştır: “Atatürk’ün memleket idaresinde Türk Milletinin bir, beş, on diye sayılmaktan daha değerli evlatlarının, yeni yeni elemanların hizmet ve muvaffakiyet göstermeğe fırsat ve imkân bulmalarını öteden beri bütün bir ciddiyetle iltizam ede geldiğini hep biliriz.” Fali Rıfkı Atay, *Ulus*’ta gelişmeyi şöyle değerlendirmiştir: “Bu memlekette hakiki iktidar mevki Atatürk’ün kalbidir. İsmet o kalpte yer bulanların ve bu sevgiden daha mukaddes mükâfat olmadığını bize öğretenlerin başında gelir. Atatürk’ü seven herkes Celal Bayar’ın yardımcısıdır.” Asım Us, tüm bu yorumların sonucunda; belirleyici kişinin Atatürk olduğunu ve Bayar ile İnönü arasında bir fark bulunmadığını vurgulayarak, daha ılımlı bir tavırla yorum yapmıştır: “Dün olduğu gibi bugün de Atatürk devrindeyiz. İsmet İnönü, Bayar isimleri bu devrin birer faslıdır ki aralarında ruh ve renk itibarıyla hiçbir fark yoktur. İsmet İnönü yorgunluğu hasebiyle bugün işbaşından çekilmiştir. Yarın Atatürk’ün göstereceği sahada faziletli ve feyizli mesaisinde yine memleketi müstefid edebilir... İsmet İnönü, iktidar mevkiine sarılarak ondan ayrılmak istemeyen bir insan değildir. Bunun için iş başından çekilmek istemesi de ilk defa vaki olan bir şey değildir. Şimdiye kadar Atatürk tutmuştur. Bu defa müsaade etmiş ise memleket menfaatlerinin yüksek bazı icapları olduğuna hükmetmek lazım gelir...” (Us, 1966:211-213).

Atatürk’ün Celal Bayar’ı seçmesinde önemli bir sebep olarak; “onun

bankacılık yönünün ağır basması ve iktisadi, mali alanda İsmet İnönü'den daha liberal bir görüşün sahibi olmasını" gösteren düşünceler vardır. İnönü'nün daha devletçi davranırken; Bayar'ın daha çok liberalizmin temsilcisi olduğu özellikle vurgulanmıştır (Toker, 1974:11; Mutlu, 2007:153). Atatürk'ün hasta yatağında iken, doktorlarından M. Kemal Öke'nin asistanı olduğu ve Dolmabahçe'de nöbet tuttuğu bilinen Yüzbaşı Recai Ergüder'in, Atatürk'ün kendisine "artık ekonomi alanında bir atılım yapmaya karar verdiği için bu alanı çok iyi bilen Celal Bayar'ı işbaşına getirmek amacıyla İnönü'nün Başbakanlıktan çekilmesini istediğini" söylediği biçimindeki iddiasının çok sağlıklı görünmediğini Şerafettin Turan, Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'den aktarım yaparak vurgulamıştır. Derin, Atatürk gibi bir kişiliğin, hasta yatağında yatarken bir Yüzbaşıyla böyle şeyler konuşmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (Derin, 1995:136 vd.; Turan, 2013:130).

İsmet İnönü'nün o dönemde aldığı notlarda durumu değerlendirişi dikkat çekicidir: "*Eylül 1937 kavgası oldu. Bu kavgada haksızlık, esasında Atatürk'ündü. Tatbikatta idaresizlik ve haksızlık ikimiz arasında bana düştü.*" (İnönü, 2001:251). Daha önce de vurguladığımız gibi, İnönü o akşamki üslubunun hatalı olduğunu kabul etmiştir. Ancak bu nottan anladığımız üzere, tartışılan meselelerle ilgili kendisini haklı görmüştür.

İsmet İnönü'den aldığı Başbakanlık görevini Celal Bayar, Atatürk'ün ölümüne kadar sürdürmüştür. İnönü için ise Başbakanlıktan ayrıldığı 25 Ekim 1937 tarihinden Cumhurbaşkanlığına seçildiği 11 Kasım 1938 tarihine kadar, bir yıllık zaman dilimi, bekleme ve belirsizlik dönemi olmuştur. İnönü'yle birlikte istifasını veren ve yeni kabinede yer almayan isim, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Saydam olmuştur. Bayar, kabinede değişiklik olarak sadece kendi yerine İktisat Bakanı olarak Şakir Kesebir'i ve Saydam'ın yerine de Dr. Hulusi Alataş'ı getirmiştir. Asıl değişiklik *hükümet programında* görülmüştür. Programın o döneme kadarki programlar arasında en uzun ve ayrıntılı olması, Bayar'ın sıkça "Şef" hitabıyla Atatürk'ten alıntılar yaparak metni desteklemiş olması ve Anayasaya girmiş olan "*devletçilik*" ilkesinden "*Parti programının devletçilik prensibi*" şeklinde bahsedip, ilkeleri CHP'nin izleyeceği esaslar olarak yansıtmaları dikkat çekmektedir. Programın ekonomi siyasetine bakmak İnönü'nün bakışı ile farkı karşılaştırmamız açısından yararlı olacaktır (Turan, 2013:131-133; Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1923-1978-I:61-93):

"Memleketin kudret ve refahını artırmak ziraatta kalkınmaya bağlıdır...

Şef diyor ki, 'Endüstrileşmek en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır...'

Biz otarşist (kendi kendini yeterli sayan) değiliz. Fakat Türkiye’de ekonomik şartları mevcut ve millî ekonomi bakımından yapılması kabil veya zorunlu olan her şeyi yapmak ve yaptırmak azmindeyiz.

Fert (birey) tarafından yapılabilecek işlerin fertlerce yapılmasını hi-maye ve teşvik edeceğiz. Fakat ferdi mesai (çalışma) ya da sermayenin bugün için yetmediği veya gidemediği işlerde, milli korunmanın gerek-tirdiği hususlarda, milli emniyeti ve umumi menfaati temin etmek, ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet iş başına geçecektir.

Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri, yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut çeşitli sınıflar menfaati arasinda-ki mücadeleleri uçlaştırmak değil; umumi ve ferdi çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini gütmesidir...

Şef’in bize verdiği emir ve ideoloji budur!”

Görüldüğü üzere Başbakan Celal Bayar’ın Şef (Atatürk) vurgusu ve bizim Atatürk Dönemi ekonomi politikasında üzerinde durduğumuz, *Kadro Dergisi*’nde komünizm ve faşizmden ayrı, “Üçüncü Bir Yol” ola-rak tanımlanan “*Karma Ekonomi Modeli*” vurgusu dikkat çekmektedir. Atatürk’ün İnönü Döneminde bazı girişimcilerin bürokratik engele ta-kılması ve işlerinin uzatılması yönünde Bakanlardan şikâyetçi olduğu düşünülürse “ekonomi siyasetindeki görüş farklılığının” anlaşmazlıkta etkili olduğu görülmektedir. Bayar’ın *devletin yönlendirmesi ve deneti-minden* hiç söz etmemesi de “*özel sektöre öncelik tanıyan*” bir siyasetin izlenmek istendiğini göstermektedir. Bayar’ın Anayasada yer alan ilke-leri parti olarak CHP’nin izleyeceği esaslar şeklinde sunması da ilginçtir ki daha sonra, DP’nin Başkanı olarak ilkelerin Anayasadan çıkarılmasını istediği bilinmektedir.

Anadolu Ajansı, yeni Başbakan Bayar’ın 8 Kasım günü Mecliste oku-duğu ve güvenoyu aldığı hükümet programına, İnönü’nün Bayar’ı Mec-liste kutlamasına ve Atatürk’ün yeni çalışma arkadaşlarına bu program-la ilgili söylediklerine geniş yer ayırmıştır: “İkinciteşrinin (Kasım’ın) Onuncu günü akşamı Başvekil Celal Bayar evinde küçük bir davet yaptı. Atatürk’ün yüce huzurlarıyla şereflendirdikleri bu davette, davetliler, de-nilebilir ki yalnız Vekillerden ve çok hususi ve çok yakın arkadaşlardan ibaretti. Çok şeyler konuşuldu.” “Ezcümle Atatürk mesai arkadaşlarına: ‘Millete yepyeni bir program bildirdiniz. Bu program benim millete va-dettiğim hususlardır. Celal Bayar ve arkadaşları benim millete vadettikle-rimi yapacaklarını bana ve millete vadettiler. Ben milletle beraber Celal Bayar ve arkadaşlarının programının nokta nokta tatbik edildiğini takip edeceğiz. Daha iyi izah edeyim, Ben Türkiye Reisicumhuru Atatürk ve

Türk Milleti, Başvekil Celal Bayar'ın ve onun hükümetinin programını takip ediyoruz ve fiilî neticesini görmek istiyoruz' dediler.” “8 Kasım günü Büyük Millet Meclisi'nde Başbakan Celal Bayar hükümet programını okumuş ve güvenoyu almıştı. Bunun üzerine de İnönü, Bayar'ı kutlamış ve eski yeni Başbakanlar öpüşmüşlerdi.” (Anadolu Ajansı, 8/10 Kasım 1937; Leventoğlu, 1971:84).

Bayar'ın Başbakan olduğu ve İnönü'nün sade bir Milletvekili olarak serbest kaldığı döneme ilişkin önemli bir tartışma konusu da Atatürk ile İnönü'nün arasının açık olduğu, hiç görüşmedikleri ve İnönü'nün halkın arasına karışıp mağdur Başbakan rolünü oynayarak bir tepki oluşturmaya çalıştığı yönündeki iddialar doğrultusunda Atatürk'ün sinirlendiği, hastalığı döneminde de görüşmedikleri yönündedir.

Başbakanlıktan ayrıldığı zamanlarda yaşanan bazı olaylar ve bu olaylarda halkın İsmet İnönü tezahüratı dikkat çekmiş, sorun teşkil etmiştir. Ankara'da İnönü'nün fotoğrafını kaldıran bir fotoğrafçıya gençler tekrar zorla fotoğrafı astırmıştır. Yanına oğullarını ve Kazım Özalp'in oğlunu da alarak katıldığı Ankara 19 Mayıs Stadyumu'ndaki futbol maçında halkın “*Yaşa!*” diye coşkun gösteriler yapması, bazı çevrelerce İnönü'nün gövde gösterisi yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Emrinde özel görevlileri olmasına rağmen çarşı pazara çıkıp, daha önce hiç yapmadığı halde halkın içine karışması da “*Mağdur Başbakan*” rolünü oynadığı ve iyi niyetli olmadığı yönündeki söylentileri artırmıştır. Tüm bunların üzerine Atatürk, böyle bir anlayışın silinmesi ve İnönü'nün dâhilinin olmadığına anlaşılması için, 6 Kasım 1937 CHP Grup Toplantısında Salih Bozok'tan İsmet İnönü'nün görevden ayrılış nedenine ilişkin sözlü soru vermesini istemiştir. İnönü de Atatürk ile anlaşmamanın söz konusu olmadığını, Başbakanlıktan ayrılış nedeninin “*Canından bezecek kadar yorgun*” olduğu için dinlenmek istediğinden kaynaklandığını ve bu kararı birlikte verdiklerini, Stadyum Olayında kendisinin bir girişiminin olmadığını ifade ederek Atatürk'e olan “*minnet ve sevgi*” duygularını vurgulamıştır. Atatürk de kendisine iletilen haberler üzerine Türk Milletinin böyle gösteriler yapmasının büyük millet olduğunun bir işareti olduğunu belirtmiş, İnönü'ye olan sevgisini dile getirerek eski Başbakana her yerde saygı gösterilmesini istemiştir (Turan, 2013:135-136; Us, 1966:346; Yeşilyurt, 2001:66-76; İnönü, 2014:548-549/552-554).

İnönü'nün kendi sözlerinden de hatırladığımız üzere Atatürk'ün hastalığı ile İnönü yakından ilgilenmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda misafir olarak kaldığı ve kendisi de bir ara rahatsızlandığında Atatürk'ün kendi doktorunu ona gönderdiği ve kendisini ziyarete gelmemesini, yerinde (Ankara'da) kalmasını rica ettiği anlaşılmaktadır (İnönü, 2014:555-556; İpekçi, 2013:22; Granda, 1973:395-396). Ancak hatıralardan, Atatürk'ün

günlük çalışmaları ve kendisini ziyarete gelenlerin kaydedildiği *Nöbet Defteri*'nden anlaşılmaktadır ki İnönü, hastalığının son aylarında Atatürk ile buluşmamıştır. Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in saptamalarına göre İnönü, Atatürk'ün son aylarında değil, ondan çok önce 19-20 Şubat 1938'de Dolmabahçe'de konuk edilmiştir (Turan, 2013:137; Derin, 1995:133). Atatürk'ün hizmetini gören Cemal Granda'nın aktarımına göre Ata, Savarona ve Dolmabahçe'de hasta yattığı süre içinde Başbakan Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile birçok kez görüşmüştür (Granda, 1973:396). İnönü, genelde Salih Bozok'un mektupları ve Başbakan Celal Bayar, Tefik Rüştü Aras ve Sabiha Gökçen'in getirdiği haberlerden Atatürk'ün hastalığının evrelerini izlemiştir. İnönü ile Atatürk'ün mektuplaştığı bilinmektedir (Turan, 2013:137; İnönü, 2014:556-557). Son günlerinde Atatürk'ün İnönü'yü görmek istediği haberini İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın iletmesi üzerine, İnönü'nün İstanbul'a gitmek için hazırlandığı; ancak onu Dr. Refik Saydam'ın; "*Olmaz, olamaz Paşam!... Bırakmam sizi!... Gidemezsiniz!... Görmüyor musunuz, sizi öldürecekler!... Sizi Saray'a sokup orada yok edecekler. Tuzak bu, tuzak. Siz gitmeye kalkarsanız, kendimi rayların önüne atarım. Beni çiğnemedi, benim ölümü geçmeden Saraya gidemezsiniz*" sözleriyle durdurduğu da bilinmektedir (Turan, 2013:138; Yeşilyurt, 2001:107-109).

SONUÇ

Çalışmada detaylarıyla sunduğumuz anlaşmazlık meseleleri ve sebep oldukları çatışma sürüp giderken siyaseten ayrılışlar da Atatürk ile İnönü'nün dostluklarının hep devam ettiği mektuplarından, kaynak kişilerin aktarımlarından anlaşılmaktadır. En başta gelen kaynak kişi olarak İnönü'nün kızı Özden Toker, kendisiyle yapılan görüşmelerde ve katıldığı televizyon programlarında; Atatürk ile babası İsmet İnönü'nün hiç küs kalmadığını ve ortak arkadaşları ile *Sabiha Gökçen*, Atatürk'ün kalem müdürü olan ve hem Başbakanlık hem de ayrıldıktan sonraki süreçte İnönü'nün evinde yaşayan *Vedit Uzgören* gibi isimlerin aracılığıyla hep iletişim halinde olduklarını; 1938 Lozan Barış Antlaşması Yıldönümünün kimse tarafından hatırlanmadığı ve kutlamaların sade bir şekilde geçtiğini, tek hatırlayanın Atatürk olduğu ve babasına telgraf çektiğini; Atatürk'ün İnönü'ye hep korumacı davrandığını ve Vasiyetinde kendilerinin okuması için ayrılan bir miktar paranın da onlara verdiği değer kanıt olduğunu sürekli ifade etmektedir (Mutlu, 2007:156-157; CNN TÜRK, 2015).

Sayın Toker'in bahsettiği gibi; Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Atatürk'ün İnönü'ye aynı saygının gösterilmesi yönündeki uyarıları; Vasiyetinde İnönü'nün çocuklarına yer vermiş olması, onlarla yakından ilgilenmesi; Stadyum Olayı anlatıldığında ve İnönü'ye yapılan olağanüstü

gösteriler aktarıldığında “*Pekâlâ yapmışlar, bunca yıl Başbakanlık yapmış bir adamı alkışlamaktan doğal ne olabilir? Bu millet büyük farz etiklerine saygı göstermesini biliyor demektir*” şeklinde görüşlerini bildirmesi; iki büyük devlet kurucusu ve asker olan bu iki dostun, hangi koşullarda olursa olsun dostlukları ve arkadaşlıklarına saygı ve duyarlılıkla bağlı olduğunun en açık kanıtıdır (İsmet İnönü, 1987:79).

Atatürk ile İnönü arasındaki dostluğu anlamak üzere yazışmalarından birkaç örneğe bakmak yeterlidir.

Atatürk’ün İnönü’ye yazdığı 06.08.1933 tarihli mektup (İpekçi, 2013:202; Akyol, 2010:3):

“İsmet,

Büyük adamsın; hassas olduğun kadar his veren adamsın. Sen benim sözlerimi okurken gözlerin yaşarmış. Ya ben seni okurken hıçkırıklarla ağladığımı söylersem inanır mısın!

Bu duygularımı sofrada değil, kimsenin yanında değil, yatak odama çekildikten sonra mahremimle yazıyorum. Sen beni muhakkak çok seviyorsun.

Ya ben seni?

Buna cevap istemem, gözlerinden öperim.

Gazi M.”

6 Kasım 1937 tarihli CHP Grup Toplantısında, Salih Bozok’un görevden ayrılış nedenine ilişkin yönelttiği sözlü soru üzerine, Atatürk’ün kendisine para yardımı bile yaptığını, O’na eskisi gibi “minnet ve sevgiyle” bağlı olduğunu vurgulayan İsmet İnönü’nün cevabından (İnönü, 2014:551-552):

“... Bendenizin terbiyeli bir adam olduğumu bilirsiniz. Benim resmî işlerimde olduğu gibi hususi hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir. En mühim resmî hayatımda ve karşılaştığım hadiselerin hepsinde muvaffak olmam için Atatürk’ün çok emeği geçmiştir. Fakat kendisi silinmiş, daima bütün muvaffakiyet şerefini bana vermiştir. Tabii bütün bunlar meydana çıkmıştır. Muharebede de böyle yapmıştır.”

“Sonra, servetim olmamakla beraber, böyle bir düşünce hiçbir zaman zihnimden geçmedi, amma hususi hayatımda bu memlekette maddi bakımdan rahat bir adamın hayatını geçirdim. Bunu bana Atatürk temin etti. Kendisi bir dilim ekmek yerse bana yarısını yedirmeden zevk alır. Onun için gerek resmî hayatta gerekse hususi hayatta kendisine ne kadar

minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır.

O gece kendisiyle konuşurken şikâyetlerimi, vicdani olarak bugün takdir ettiğim gibi, bir Şefe, büyük bir adama söylenemeyecek surette, bilhassa Heyeti Vekilede, kalabalık bir yerde söylenemeyecek şekilden daha ileri giderek söyledim. Şimdi düşünürken takdir ediyorum. Şikâyetimde söylediğim şu idi: Canımdan bezdim, artık devam edemeyeceğim.

Bunların lüzumu yoktu. Çünkü ortada muayyen hiçbir mesele yoktu. Bu kadar tecrübeden sonra ikimiz arasında cereyan eden konuşmada, artık bu işten usandım dediğim zaman, dışarda birisi bunları işitseydi türlü türlü sebepler tahayyül edebilirdi. Ama olmuyor. Bir gün evvelki ifadelerimde ölçülerimin normal olmadığını ertesi günü takdir ettim. Hükümet işlerinde çalışamayacak kadar yorgun düştüğümü ve yıprandığımı tekrarlayarak kendisinden istirham ettim ki bana izin versin... Atatürk o gün pek lütfkâr davrandı. Peki dedi, tasvip etti. Meclis yeni dağılmış, tekrar toplanmaya da lüzum görülmedi. Onun üzerine izin şeklinde bir fasıla verdikten sonra hükümet tebeddülünü tasvip ettiler. Meselenin heyeti umumiyesi bundan ibarettir...”

1937 yılı sonlarında İnönü’nün hastalanıp yatağa düştüğünü öğrenen Atatürk, hastalığının önemsiz olduğunu haber alınca sevinmiş ve 1 Ocak 1938’de gönderdiği mektupla da O’nun yeni yılını kutlamıştır (Milliyet, 24 Ocak 1990:15; Bilgehan, 1994:260):

“Sevgili dostum, kardeşim, aziz evladım!

Artık iyisin! Yakın aldığım haberler bunu doğrulamaktadır. Tekrar yeni senenin, senin, benim ve bütün Türk ulusunun huzur, sükûn ve parlaklıkla karşılanacağını müjdecisi gibi görüyorum... Derin muhabbetle, sarsılmaz kardeşlik hisleriyle gözlerinizden öperim.”

17 Ocak 1938 tarihinde, Başbakanlıktan ayrıldıktan iki buçuk ay sonra, kendisiyle ilgili bir övgüsü üzerine İnönü’nün, Atatürk’e gönderdiği mektup şöyledir (İnönü, 2003:350):

“Büyük Atatürk dün akşam benim için lütfkâr şeyler söylemişsiniz. Size yüreğimin içinden gelen geniş minnet duyguları ile heyecan içinde yaşıyorum. Beni ilk tanıdığınız günden beri sayılmaz lütuflarınız ve şükür ödenmez sevginiz ile korudunuz. Fasılasız olarak benim eksiklerimi öğretmeğe ve tamamlamağa çalıştınız. Bu kadar engin âlicenaplığa karşı bir az cevap olacak hiçbir şey yapamadığımdan hicap duyuyorum. Size çok minnettarım Atatürk. Hayatım, alâkanız ve sevginizle tam bir rahat içinde geçiyor. Sizin huzur içinde olmanız, afiyet ile başımızda ve milletimizin başında bulunmanız başlıca saadetimin ve candan dileğimdir. Size

her zaman meftun ve Candan düşkün olarak şükranlarımı ve tazimlerimi takdim ederim.”

9 Ağustos 1938 tarihinde İnönü, Hasan Rıza Soyak aracılığıyla Atatürk’e “sağlığını yakından takip ettiğini ve O’nun sağlığına kavuşmasını dilediklerini” belirten bir mesaj iletmıştır (Milliyet, 24 Ocak 1990:15).

29 Eylül 1938’de Bozok’un, Dr. Nihat Reşat Belger’in Atatürk’ün en fazla bir ay ömrünün kaldığını söylediği haberini iletmesi ve Bayar’ın Dolmabahçe’den getirdiği selam karşısında duyulan İnönü’nün Atatürk’e 5 Ekim 1938’de yazdığı mektup (Turan, 2013:137-138; İpekçi, 2013:203; Akyol, 2010:3-4):

“Sevgili Atatürk, Sevgili Velinimetim,

Muhterem Celal Bayar bana sizin selamınızı getirdi. Çok sevindim. Bir soğuk algınlığından yatakta ıstırap çekerken sizden lütufkâr ve şefkatli bir haber bana ihya edici (hayat verici) bir ilaç gibi geldi. Yüreğimin ta içinde bütün muhabbet hislerim sızladı. Bütün ömrüm en aziz hatırlarına teşkil eden hadiseler hafızamda canlandı. Aziz varlığınız düşüncelerimin âlicenap timsalidir (sevecen simgesidir). Sizin bir an evvel âfiyet bulmanız yegâne ve en samimi dileğimdir. Sizi kudret ve sıhhatle ve şan, şerefle aramızda ve başımızda görmek ümidim her zamandan ziyade sağlamdır. Can verici yüzünüzden, doyamadan binlerce öperim, sevgili Atatürk, büyük Atatürk, velinimetim Atatürk.

Tazim ile (Saygıyla);

İsmet İnönü.”

İnönü’nün 28 Ekim 1938 tarihli Atatürk’e gönderdiği mektup (İnönü’nün Hasan Rıza Soyak ile Atatürk’e gönderdiği, ancak Atatürk’ün okuyamadığı düşünülen mektup) (Turan, 2013:138):

“Muhterem Başvekil Celal Bayar bana selamlarınızı getirdi. Sıhhat haberlerinizle gülen yüzlerimizi âlicenap selamlarınızla hakiki saadet dalgasına bürüdünüz. Benim hastalık safahatı ile de yakından meşgul olmuşsunuz. Cemiyetimizin, ailelerimizin ve naçiz şahıslarımızın sıhhatlerini engin ve şefkatli yüreğinize kaygu edindiniz. Emin olun ki cemiyet, aile ve şahıs olarak sizin huzur ve memnuniyetiniz bizim tek ve en kıymetli emelimizdir. Güzel Atatürk, sevgilim Atatürk! Bin can olsa bini de sana feda olsun. Ellerinden, yüzünden, gözünden binlerce öperim, velinimetim Atatürk!”

Görüldüğü üzere yaşananlar her ne olursa olsun Türk Milletinin kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu iki asker ve devlet adamı

arkadaş, dostluklarını korumuşlar ve saygılarını daima birbirlerine kanıtlamışlardır. Atatürk'ün vefatının ardından hem yurtiçi hem de yurtdışında Cumhurbaşkanlığı için önerilen pek çok isim olmasına rağmen ismi zikredilen kişiler de dâhil çoğunluğun İsmet İnönü üzerinde karar kılması da O'nun karizmatik lider olarak arkasında sağlam bir devlet yapısı ve sistem bıraktığını bizlere göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2016). İttihatçılıktan Kemalizme. Fatmagül Berkay Baltalı (Çev.). İstanbul: Kaynak Yay.
- Akyol, M. (2010). Devlet Adamı İsmet İnönü, Ölümünün 36'ncı Yıl Dönümünde İsmet İnönü Paneli (25 Aralık 2009) Bildirileri. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay.
- Altan Öymen, Taha Akyol ve Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan ile Sağım Solum Tarih Programı; Konuk: Özden Toker. (2015, 27 Aralık). CNN TÜRK, <https://www.youtube.com/watch?v=sSsPWTHJ2Pg>.
- Altun, Ş. (2008). Atatürk, İnönü, Bayar'ın İktisat Kavgası. İstanbul: Hayal Et Kitap.
- Anadolu Ajansı. (1937, 25 Ekim).
- Anadolu Ajansı, (1937, 8/10 Kasım).
- Atatürk'ten İnönü'ye, İnönü'den Atatürk'e Özel Mektuplar. Milliyet. (1990, 24 Ocak).
- Atay, F. R. (1998). Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-Mustafa Kemal'in Çankaya'sı. İstanbul: Bateş Atatürk Dizisi.
- Aydemir, Ş. S. (1973). İkinci Adam. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1. Cilt (1884-1938).
- Bardakçı, M. (2017, 22 Ekim). İnönü'nün 1937'de Başbakanlık'tan Azlinin Hiç Yayınlanmamış Belgeleri, HABERTURK, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1681872-inonunun-1937de-basbakanliktan-azlinin-hic-yayinlanmamis-belgeleri>.
- Bilgehan, G. (1994). Mevhibe-Çankaya'nın Hanımefendisi. Ankara: Bilgi Yay.
- Bozdağ, İ. (1975). Atatürk'ün Sofrası. İstanbul: Kervan Yay.
- Bozdağ, İ. (2000). Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar. İstanbul: Tekin Yay.
- Cumhuriyet. (1937, 14 Eylül).
- Çelik, S. (2021). İnönü Döneminde Kemalizm. İstanbul: Kırmızı Kedi Yay.
- Demir, Ş. (2019). Modern Türkiye'de Siyasal Yaşam ve Demokrasi (1938-2019), Modern Türkiye Tarihi içinde. Ahmet Şimşek (Ed.). Ankara: PegemA Yay.
- Derin, H. (1995). Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Granda, C. (1973). Atatürk'ün Uşağı İdim. Turhan Gürkan (Yay. Haz.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Grew, J. (2000). Atatürk ve İnönü (İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları). Muzaffer Aşkın (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Yay. (Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık).
- Heper, M. (2008). İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi. Sermet Yalçın (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

- Her Hafta Bir Sohbet, Konumuz: Atatürk, Konuğumuz: Celal Bayar. Milliyet (İki Kısım)-1. (1974, 12 Kasım).
- Her Hafta Bir Sohbet, Konumuz: Atatürk, Konuğumuz: Celal Bayar. Milliyet (İki Kısım)-2. (1974, 12 Kasım).
- Işık, Y. (2023). Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- İnönü, İ. (2001). Defterler (1919-1973)-1/2. Ahmet Demirel (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- İnönü, İ. (2003). Lozan Barış Konferansı- Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri. İlhan Turan (Haz.). Ankara: ATAM Yay.
- İnönü, İ. (2014). Hatıralar. Sabahattin Selek (Yay. Haz.). Ankara: Bilgi Yay.
- İpekçi, A. (2013). İnönü Atatürk'ü Anlatıyor. İstanbul: Ka Kitap.
- İsmet İnönü. (1987). Genelkurmay ATASE Başkanlığı (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kadro Dergisi. (1933). 22
- Kal, N. (2020). Atatürk-İnönü İlişkileri (İlk Beraberlikten Sonuna Kadar). Ankara: Salmat Basım Yay.
- Koçak, C. (2003). Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)-1. İstanbul: İletişim Yay.
- Koçak, C. (2008). Siyasal Tarih (1923-1950), Çağdaş Türkiye (1908-1980)-Türkiye Tarihi-4 içinde. Sina Akşin (Yayın Yönetmeni). İstanbul: Cem Yay.
- Kurun Gazetesi. (1937, 26 Ekim), 1.
- Leventoğlu, M. (1971). Son Yıllarında Atatürk Yürür Dururken. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık, Tarih Yayınları Serisi 3.
- Mutlu, S. (2007). Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Cumhuriyet Ün. SBE Sosyoloji Ana Bilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Peker, B. (2005). İsmet İnönü'nün Başbakanlık Dönemi (1931-1937). İnönü Ün. SBE Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış YL Tezi.
- Tahir, K. (2018). *Büyük Mal*. İstanbul: İthaki Yay.
- Ten Years of Kemalism (Kemalizm'in On Yılı). (1932, 29 Ekim). The Times.
- Toker, M. (1974, 24 Ocak). İnönü'nün Hatıra Defterinden Notlar. Hürriyet Gazetesi.
- Toynbee, A. J. ve Kirkwood, K. P. (2003). Türkiye-İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni. Hülya Karaca (Çev.). İstanbul: Birey Yay.
- Turan, Ş. (2003). İsmet İnönü-Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği. Ankara: Bilgi Yay.
- Ulus. (1937, 15/16 Eylül).

- Us, A. (1966). 1930-1950 Hatıra Notları (Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları). İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Yerasimos, S. (2013). Tek Parti Dönemi, Geçiş Sürecinde Türkiye içinde. Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak (Der.). İstanbul: Belge Yay.
- Yeşilyurt, S. (2001). Atatürk İnönü Kavgası. Ankara: Yeryüzü Yay.

Bölüm 2

TARİH DÜNYASI MECMUASI'NDA TÜRK KÜLTÜR TARİHİ İLE İLGİLİ FASILLAR¹

Bilal SAĞLAM²

1 Bu makale, Bilal SAĞLAM tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünden derlenmiştir.

(SAĞLAM, B. (2021), Danışman: Abdulaziz KARDAŞ, Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tarih Dünyası Mecmuası, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van)

2 Van YYÜ Sosyal Bilgiler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, ORCID: 0009-0005-7883-5301, saglam2165@gmail.com

Giriş

1950’lerde, Türkiye’de popüler tarih dergiciliği hızla gelişti. İkinci Dünya Savaşı’nın güçlüklerinin aşılması ve toplumun belirli bir refah düzeyine erişmesiyle birlikte, halkın popüler tarih dergilerine olan ilgisi arttı. Bu dönemde, çeşitli tarih dergileri piyasaya çıktı ve özellikle Tarih Dünyası Mecmuası gibi bazı mecmualar uzun ömürlü oldu. Tarih Dünyası Mecmuası, bu mecmuaların en önde gelenlerinden biri olarak öne çıktı. Tarih Dünyası Mecmuası’nın amaçladığı şey, Türk milletine daha önce bilinmeyen birçok tarihi gerçeği ve önemli bilgiyi sunmak olmuştur. Ayrıca, büyük kitlelere tarihi olayları ve kavramları anlamaları için bir alan açarak, Türk toplumunda tarih ve kültür şuurunun artmasına katkıda bulunmuştur.

Tarih Dünyası Mecmuası, Türk tarihini aydınlatma göreviyle önemli bir konuma sahiptir. Mecmua, Türk tarihindeki önemli değerleri bütüncül bir şekilde ele alırken milli tarih ve kültürü yayma misyonunu taşır. Mecmuanın farklı sayılarında ele alınan tarihî olaylar ve dönemler, güncel olayların tarihî arka planını anlamamıza yardımcı olurken, Türk tarihi ve kültürü ile ilgili kısımlar da ayrıca incelenmiştir. Bu doğrultuda özellikle İslam güzel sanatlarından biri olan ve “Hüsnü Hat” denilen hat sanatı, bununla birlikte Türk İslam tarihindeki önemli hat yazısı üstatları ile ilgili çok değerli bilgiler bulunmaktadır.

Mecmuada Türk tarih ve kültürü ile ilgili başka ilginç konular da işlenmiştir. Örneğin Türkler için çok önemli bir sembol olan “at” hakkında önemli bilgiler verilmiştir. At, asırlar boyunca, Türk toplumunun; bayrak, ok, yay ve kılıç ile beraber en kutsal olarak bildiği şeydir. Yine Türk hamamları diğer ilgi çekici bir konu olarak ele alınmıştır. Roma ve Bizans’tan alınan, ancak tarihsel süreç içerisinde kendi Türk hamamı formunu oluşturan bu kültürel sembol ürünü olan mimari yapılar çok değerlidir.

1. Türk Kültür Tarihi

1.1. İslam Güzel Sanatları

İslam güzel sanatları içerisinde en şerif ve latifi olarak düşünülen “Hüsnü Hat” konusunda Türklerin kıymetli bir yeri vardır. Yazar Kemal Çiğ, derginin üçüncü sayısındaki makalesinde hat sanatının tarihî sürecini açıklamıştır. Kemal Çiğ, bugün birer sanat abidesi olarak geçmişten geleceğe seslenen cami, mescid, türbe, saray ve çeşme gibi tarihi eserlerimizin özellikle, duvar ve tavanlarında çini ve nakıştan daha fazla yer tutmuş olan ve birer tezyinat incisi gibi bakışlarımızı okşayan nefis yazıların, bu güzelliğe erişinceye kadar hangi aşamaları

kat ettiği ve bu aşamalar da birer nirengi noktası olan şahısları bilmemizi istemektedir.

Çığ, Hz. Muhammed'in ölümü ve Kur'an'ın ceminden sonra büyük bir önem kazanan yazının, İslam alemine hemen yayıldığını ve bu iki önemli sebebin etkisi altında birçok yazarın yetiştiğini söylemektedir. Bu nedenlerden biri Allah'ın kitabında ve peygamberin hadisi şeriflerinde yazı ve kalem için sanatkâr sözlerin olması, ikincisi de gittikçe yayılan ve büyüyen İslam alemi için mukaddes kitabın sayısının fazlalaştırılmasıdır. O dönemde kâğıt kullanılmadığı için kâğıdın yerine kaim olan papirüslere ve tıraş edilmiş derilere yazılan bu yazılara Ma'kılı tesmiye edilmektedir. Daha sonra Hazreti Ali ve onun öğrencisi Hasan Basri ile birlikte bu yazıdan kufi yazı icat edilmiş ve bu miladi onuncu yüzyıla kadar kullanılmıştır. Onuncu yüzyılda İbni Muklebu yazılardan belli kısımlar alarak "sülüs ve nesih" yazı tesmiye edilmiş olan iki çeşit yazıyı icat eder. Ondan bir yüzyıl sonra İbni Bevvap Muhakkik ve Reyhani tesmiye edilmiş olan iki yazı türü daha bulur ve bunları bir kaideye raptederek güzelleşmesinde önemli amil olur. 13. asırda Amasyalı ve Türk kökenli Yakut-ül Mustasami düz kesilmiş olan kalem uçlarının kesilmesinde bir değişim yapmış ve kalem uçlarını eğri kesmiştir. Aynı zamanda da Tevki' ve Rik'a denilen iki yazı türü daha bunun zamanında icat edilerek bugün Aklamı Sitte denilen altı tür yazı bütün kaide ve özellikleri ile bu Türk kökenli büyük sanatkarla birlikte vücut bulmuş oluyor. (Çığ, 1950,123-124)

1.2. Osmanlı -Türk Hattatları

Yazar Kemal Çığ, mecmuanın dördüncü sayısındaki makalesinde kırk yedi Kur'an-ı Kerim, bin kadar En'am ve sayılamayacak kadar çeşitli eser vermiş olan önemli Türk hattatı Amasyalı Şeyh Hamdullah'ın sanat yeteneğini eserlerini ve yaşamının belli bölümlerini anlatmış ve onun hakkında şu değerli bilgileri vermiştir:

"Sühri Verdiye Tarikatına mensup, Buhara'dan gelmiş ve Amasya'da yerleşerek yoksul bir kız ile evlenmiş Mustafa Dede adında zarif ve ehl-i dil bir babanın soyundan olan Şeyh Hamdullah, gerek doğduğunda ve gerekse yazıyı öğrendiği aşamada ismi etrafında bazı mucizevi hikayeler anlatılmış önemli bir hattattır. Hamdullah daha ufak yaşlarda iken ilme ve özellikle yazıya karşı büyük bir ilgi gösterirdi." (Çığ, 1950, 168).

İkinci Beyazıt, şehzadeliliği döneminde Amasya'da bulunurken Şeyh Hamdullah'a çok saygı göstermiş ve hatta ondan ders alarak icazet almıştır. Fatih'in ölümü ile İstanbul'a gelip tahta oturduktan sonra da onu İstanbul'a davet etmiş ve saraya öğretmen ve kâtip nasbederek ve harem-i hümayun da ona özel bir yer ayırmak suretiyle iltifatların en büyüğüne gark etmiştir. Beyazıt'ın tahttan indirilmesi ve Yavuz'un padişah oluşu

ile saraydan ayrılan Şeyh Hamdullah Alem Dağı'na çekilerek ibadet ile meşgul olmuştur. Kanuni tahta geçince saray tarafından yeniden hatırlanan Hamdullah, Kanuni tarafından saraya davet ile bir Kur'an yazması teklifini, artık çok yaşlı olduğunu ve bu işi yapamayacağını söyleyerek, reddetmiş ve tekrar inzivagâhına çekilmiştir. 1519 yılında seksen küsur yaşında vefat eden Şeyh Hamdullah, Karaca Ahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. (Çığ, 1950, 169)

1.3. Hattat Padişahlar

Osmanlı Hanedan ailesi içinde tahta geçen ve sanatkâr olarak yaratılmış birçok padişah vardır ki, kendi dönemlerinin sanat hareketleri içine karışarak önemli eserler vermişlerdir. Yazar Kemal Çığ, derginin beşinci sayısında, işte bu hattat padişahlarla ilgili bir makale kaleme almış ve değerli bilgiler vermiştir.

Cihan tarihine bakıldığında görülür ki, birçok hükümdar muhitlerine sanatkarları toplayarak onları hem korumuşlar hem de inkişaflarında önemli roller oynamışlardır. Bazıları da bizzat onlarla birlikte çalışarak sanat alanında mümtaz mevkiler işgal etmişlerdir. Bu himaye ve iltifat sonucudur ki, Osmanlı Türkleri arasında en yaygın ve önemli eserler "Hüsnü Hat" vadisinde görülüyor. İslami sanatların çok yaygın bir alanı olan hat sanatına Osmanlı padişahlarının daha çok önem gösterdiklerini ve bu sahada birçok eser bıraktıklarını görmekteyiz. İkinci Beyazıt henüz şehzade iken Amasya'da Şeyh Hamdullah ile tanışmışlar ve Şeyhin öğrencisi olmayı kabul etmişlerdir. Onun oğlu Şehzade Korkut da Şeyh'ten dersler almıştı. Sonraları Üçüncü Murat, İkinci ve Üçüncü Mustafalar, Üçüncü Ahmet, Dördüncü Murat, İkinci Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz hatta İkinci Abdülhamit bile "Hüsnü Hat" ile uğraşmıştır. Bunların arasında çok önemli eser bırakanlar olmuştur. (Çığ, 1950, 196)

1.4. Türk Hamamları

Yazar Süheyl Ünver, mecmuanın beşinci sayısındaki makalesinde, tarihî Türk hamamlarının bütün özelliklerini ve tarihî kıymetlerini anlatmaktadır.

Süheyl Ünver'e göre; Türkler gittikleri her yere kendi kimliklerini götürmüşler ve gittiği yerlerde gördüğü her türlü faydalı şeyi almışlardır. Örneğin Türkler, hamamı gittikleri yerlerde gördüler ve direk aldılar. Hamamı o kadar benimsediler ve o kadar Türk yaptılar ki, Türk'e geçtikten sonra inşa edilenlere Türk hamamı dediler. Bilinen bir eski Roma hamamı ve bir eski Bizans hamamı vardır. O hamamlardan sonra Türk hamamı gelir. Türk hamamı onların birer taklidi değildir. Şu kesindir ki biz aynı zamanda Asya'da Selçuklu 'da yaptığımız hamam tarzını ken-

dimizle beraber getirmiş, hamamlara, gördüklerimizle güzel ve çok çeşitli şekiller vermişiz. Süheyl Ünver, çok değerli olan bu hamamlarımızı tahripten korumalı, herkesin bütçesine uygun bir hale getirmeli ve onları tahrip etmemek eğitimi yeni nesle vermeliyiz demektedir. (Ünver, 1950, 199-200)

Yazar, hamamlarımızın birçoğunun tek ve çift olduğunu belirtmektedir. Tek olan hamamlarda erkekler sabahları girer. Buna kuşluk hamamı da denilmektedir. Öğleden akşama kadar da kadınlar hamama girerler. Çift hamamların yarısı erkeklere ayrılmış, yarısı kadınlara ayrılmıştır. Kadın hamamlarının kapıları genellikle büyük caddelere açılmaz. Hamamların bizde belli mimari şekilleri vardır ve bir şekli diğerine asla benzemez. Ünver, Türkiye ve dünya üzerinde ne kadar hamam varsa hiç birinin birbirine benzemediğini söylemektedir. (Ünver, 1950, 203)

1.5. Ayasofya ve Kadir Gecesi

Yazar ve eski Moskova Elçisi Galip Kemali Söylemezoğlu derginin altıncı sayısındaki makalesinde, müze haline getirilmiş olan Ayasofya'da senede bir gece dini ayının yapılmasını teklif etmiş ve bunun gerektiğini savunmuştur. Bugün bile hâlâ, Ayasofya'nın ibadete açılması çok önemli bir tartışma konusudur. Galip Kemali, bugün müze halinde kullanılan Saint Pierre Kilisesi'nde de benzer şeyin yapıldığını ifade etmekte ve Ayasofya'nın da burası gibi bir işleyişe sokulabileceğini şu şekilde teklif etmektedir:

"Ayasofya, yüzyıllarca Hristiyanlara ve Müslümanlara muhabbetlik görevini görmüştü. Ayasofya'nın müze oluşu da hiçbir zaman onun tarihi önemini azaltmaz çoğaltır. Zira Ayasofya İstanbul'a gelen birçok yabancı turistin ziyaret etmek isteyecekleri bir yapıdır. Sürekli ziyaret edilen bir mekânın müze haline getirilmiş olmasını oldukça yerinde bir gelişme olarak kabul edebiliriz. Ancak Ayasofya'nın hem müzelik hem de ibadet yeri olma vasıflarını tıpkı Saint Pierre Kilisesi'nde ki gibi, bu iki özelliğini birlikte muhafaza edemez miydik? Bütün Katolik Hristiyanlığın dünyada biricik dini sembolü olarak görülen ve her yıl Amerika'dan milyonlarca seyyahın gidip ziyaret ettiği bu mabet de müze haline getirilmiş, ancak aynı zamanda Papa, yortu münasebetiyle bu mabette bizzat ayin yapmaktadır. Acaba bizde de özellikle kandil geceleri Ayasofya'nın minareleri tenvir edilemez miydi? Kutsal Kadir Gecesi, kapılarının ehli iman ve ehli takvaya açılması mümkün olamaz mıydı? " (Söylemezoğlu, 1950, 232-233)

1.6. Gökte Yazı: Mahya

Türk mahyacılığı ile ilgili şimdiye kadar yapılan tetkiklerin en önemli ve ilmi makalesi olan bu yazıyı Süheyl Ünver, derginin altıncı sayısın-

da kaleme almıştır. Ünver, bu makaleyi büyük bir salahiyet ile yazmıştır. Çünkü bizzat kendisi mahyacılığı öğrenmiş, en ince ayrıntısına kadar ameli ve nazari bilgiler edinmiştir. Süheyl Ünver, mahyacılığın tarihsel gelişimini de bu yazısında anlatmıştır.

Ünver, bir yabancı alimin Türklüğü överken; dünya üzerinde sevilme-ye ve sayılmaya değer Türklerin hiçbir medenî varlığı olmasa da semadan yıldızları indirip bunlardan gökyüzünde adeta yeniden yazı yazmasını düşünmeleri ne millet olduklarını göstermeye kafidir, dediğini belirtmektedir. Hakikaten mahya bizim Türk milletinin zevkine ne kadar uygun düşer. Yani minareler arasına uzatılmış bir halat üstüne yedekle çekilen taksimatlı boğumlara asılmış olan zeytinyağlı kandillerle yazılan ve yapılan şekiller bizim kimliğimize ne kadar uymuştur. Ecdadımız bizlere bugün için birçok mefahiri bırakmışlar. Biz varlığımızı bunlar sayesinde de devam ettirdiğimizi unutmamalıyız. İşte bunlardan biri de bütün dünya milletlerinin hayran kaldığı mahyadır. (Ünver, 1950, 236)

Yazar Süheyl Ünver, eskiden camilerin, iç taraftan yatsı ve sabah namazları için mumlar ve kandillerle aydınlatıldığını belirtmektedir. Özellikle mübarek Ramazan ayında camiler daha çok aydınlatılırdı. Türkler on altıncı yüzyıldan itibaren mabetleri dışarıdan aydınlatmaya başladılar. Önceleri kandil ve bayram gecelerinde sonraları bütün Ramazan Ayı'nda bu aydınlatma işlemi yapılmıştır. Derken 1614 yılında Fatih Camii müezzinlerinden biri olan Kefeli Hattat Hafız Ahmet bir duyuma göre iki minare arasında ortası yazılı sanat dolu bir çevre işler ve Padişah Sultan Birinci Ahmet'e hediye eder. Bu durum padişahın çok hoşuna gider. (Ünver, 1950, 237)

Süheyl Ünver, mahya kurmakta en önemli şehrin İstanbul olduğunu söyler. Ancak Edirne ve Bursa'da da kurulmuştur. Bir ramazan ayına mahsus olmak üzere Konya'da da kurulduğu söylenir. Mahyanın bir zamanlar elektrik ampülü ile de kurulması düşünülmüştür. Ancak pratik değildir. Kandil ile mahya bir yerden sonra geleneğimize girmiştir. Yaşatılacaksa olduğu gibi bırakılmalıdır. Yoksa elektrikle aynı mahyayı her gece tekrar etmenin anlamı yoktur. Mahya sadece gösteriştten ibaret değildir. Halka da heyecan vermek lazım gelir. İnsanlarda da acaba kurulacak olan mahyada ne okuyacağız diye bir merak vardır. Son yıllarda mahyalardaki yazılar pek anlamsızlaştı ve bu hususta gereksiz müdahaleler de yapıldı ve yapılıyor. Yazar, son olarak var olan bir geleneği aynen yaşatarak devam ettirmek gerekir demektedir. (Ünver, 1950, 240)

1.7. Osmanlı Haremi Ne Zaman Kuruldu?

Osmanlı haremının Topkapı Sarayı'na hangi vakit getirildiği, şu zamana kadar kesin olarak tespit edilmemişti. Yazar Ziya Erkins, derginin

dokuzuncu sayısındaki makalesinde, yeni belgelerle haremın, nakledilme tarihini ortaya koymakta ve ilim dünyasını şöyle aydınlatmaktadır:

‘İkinci Mehmet, Doğu Romanın merkezine (1453) girdiği zaman, yanın-da bulunan İtalyalı bir alim, şehrin başlıca asarı atıkasını ona göstererek, rehberlik etmişti. Hayli müddet sonra yerini çok beğendiği, şimdi Sarayburnu denilen muhitte Bizans’tan kalmış olan deniz surlarını tamir edip ve kara surlarını da yaptıırıp, burasını şehirden yalıtarak, kendisini ve devlet ricalinin tedvirine bir mahal olan, Divan-ı Hümayun’u, bu sağlam kalenin (Topkapı Sarayı) içerisinde güvenlik altına almış oldu.’ (Erkins, 1950, 362)

Fatih Sultan Mehmet’in, kişisel tarihçileri olan Kritovolos ve Dursunbey, Topkapı Sarayı’nda, Harem dairesinin kurulduğunu söylerler. Bu iki tarihçi, kesinlikle harem dairesinin Beyazıt’taki sarayda kurulduğunu söylerler. On yedinci yüzyıl membalarından Evliya Çelebi de, Topkapı Sarayı’ndan söz ederken, bu sarayda Harem bünyad olmamıştır, badehu Süleyman Han zamanında Harem bünyad olup diyor . (Erkins, 1950, 363)

‘Rahmetli Halil Edhem, Topkapı Sarayı isimli risalede, Kanuni Süleyman döneminde yapımına başlandığı rivayet edilen bu daire, Profesör Ernest Manburi, İstanbul isimli seyyahın rehberinde, Topkapı Sarayı’nın tüm batı bölümü Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa olmuş olan Harem dairesi oluşturmaktadır, denilmiştir.’ (Erkins, 1950, 364)

Topkapı Sarayı arşivinde 1461 numarada bir defter var olup Mimar Sinan’a ve zamanı itibarı ile kendi dönemine aittir. İfade tarzına bakılacak olursa kendi tarafından söylenmiş şekilde yazılmıştır. Bu defterin 22. ve 23. sahifelerinde kendisinin yaptırdığı sarayları anlatıyor. İşte bu Topkapı Sarayını anlatırken, Saray-ı Cedid-i Hakan-i iç Sarayının Cümlesini Sultan Murat Han yaptırmıştır, demektedir. Biz nasıl Kutbüttin Mekki’nin notlarından Kanuni Süleyman döneminde haremın hâlâ Beyazıt’taki eski sarayda olduğunu öğrenmiş bulunuyorsak, işte bu defterden de haremın 3. Murat tarafından önceki saraydan bu yeni saraya getirildiğini ve bu dairenin de Mimar Sinan tarafından inşa edildiğini, kat’i bir surette muasır belgelere dayanarak öğrenmiş bulunuyoruz. (Erkins, 1950, 365)

1.8. Türk Tarih ve Edebiyatında At

At, yüzyıllar boyunca, Türk yiğitlerinin; Bayrak, Ok, Yay ve Kılıç ile birlikte en kutsal bildiği şeydir. Türk tarih ve edebiyatında atın önemi çok büyüktür. Yazar Reşat Ekrem Koçu, derginin onuncu sayısındaki makalesinde, bu konuyu tüm yönleriyle anlatmış ve şu değerli bilgileri aktarmıştır:

“Osmanlı sultanlarının kendi ahırlarında abartısız dünyanın en güzel atları vardı. Birinci Murat, İkinci Murat, İkinci Mehmet, Yavuz Selim, Sultan Süleyman, Yıldırım Beyazıt gibi haftalarca ve hatta aylarca at sırtında inmemiş yiğit padişahların namılı atlara sahip oldukları kesindir. Fakat maalesef bu tarihi hayvanların adlarını bilememekteyiz. Türk’ün at ile yakınlığı, o kadar güçlü olmuştur ki bazı yabancı milletler, Türkü at ile birlikte hatırlamışlardır. Divan edebiyatının önemli şairlerinden çok kısmı, eski İstanbul’un pitoresk dekoru içerisinde, at üstünde bir nev cihan tasvir etmekten kendilerini alamamıştır. Bu yolda çok güzel gazeller, şarkılar, kıt’alar yazılmıştır.”(Koçu, 1950, 408)

Her Türk ata binmesini çok iyi bilir, her Türk’ün evinde birkaç tane at ve bir ahır bulunurdu. Sekiz, dokuz yaşlarına gelen erkek çocuğa babasının ilk büyük hediyesi, ona bir midilli almak olurdu. Türk toplumunun en eski milli içkisi, kısırak sütünden yapılan Kımız’dır. Atalarımız “insan evinde doğar, at üstünde ölür” derlerdi. Milli oyunlarımızın içinde de en önde sevileni ve en tehlikelisi “atlı cirit” idi. (Koçu, 1950, 409)

1.9. Türkiye’de Kahvenin 400. Yıl Dönümü

Kahvenin Türkiye’ye gelişi, ilgi uyandıran bir tarihsel safhadır. Ülkemizde ilk kahvehanenin açılışının 400. yılı yaklaşmış olup, Süheyl Ünver, derginin onuncu sayısındaki makalesinde, İstanbul kahvecilerinin bu yıl dönümünü kutlamaları gerektiğini belirtmiş ve bunu teklif etmiştir.

Ünver, günümüzde yemeklerden sonra ve yorulunca içilmesi hemen hemen devamlı hale gelen kahvenin yüzyıllardan beri misafirlere ikram için de kullanıldığını söylemektedir. Kahvehaneler dışında, gezinti yerlerinde kahve içmek birçok defa mutakat değildir. Fakat bunun da çokça meraklıları ve tiryakileri vardır. Bu yönüyledir ki kahve zihni faaliyetlerimizde de etkilidir. Kahve ve çay benzer içecekler olduğundan içenlerin uykusu kaçar, yorgun zihin yeniden faaliyete geçer, yorgunluk gider. Zira kahve içenlerimizin yorgunluğunun geçtiğini ve yeniden çalışma gücünü kazandıklarını, fen ve bilim de doğrulamaktadır. Kahvenin İstanbul’a gelişi ve duyulması Mısır fethinden sonra yani 1517 senesinde Yavuz Sultan Selim zamanındadır. Her tarafa yayılması ondan bir asır sonradır. Yani kahve, ülkemizde Kanuni Sultan Süleyman döneminde tanınmaya ve içilmeye başlamıştır. (Ünver, 1950, 419-420)

Süheyl Ünver’e göre; tarihçi Peçevi, ilk kahvehanenin İstanbul’da 1555 yılında açıldığını söylemektedir. Diğer bir kaynağa göre kahve Kahire’den İstanbul’a getirilmiş ve 1560 yılında İstanbul’da içilmeye başlanmış, sonra Avrupa’ya geçmiş ve yayılmıştır. Solakzade tarihinde de kahvenin gelişi 1561 yılı olarak geçmektedir. İstanbul’da ilk kahvehane 1555 yılında açıldığına göre, 1955 yılında yani 5 yıl sonra, 400. yılı idrak

olunacaktır. Elimize bazen, yahut sık sık alıp içtiğimiz kahvenin, ülkemizde dört dört buçuk asırlık bir geçmişi ve onun dikkate değer bir tarihi yolculuğu vardır diyen Ünver, biz de çok sevilen kahveci esnafının bir araya gelerek beş sene sonra kahvehanelerin ülkemizde ortaya çıkışının 400. yılını kutlamaları gerektiğini belirterek bu teklifi yapmıştır. (Ünver, 1950, 422-423)

1.10. Hattat Vezirler

Hat sanatı, yani güzel yazı Osmanlının kültürel hayatında önemli bir yer tutar. Yazar Kemal Çiğ, derginin onuncu sayısındaki makalesinde, devletin en büyük görevlerini işgal edenlerin de yani vezirlerin de bu sanata özendiklerini ispat etmiş ve bu hattat vezirlerin bazıları ile ilgili şöyle bilgiler anlatmıştır:

“Bu konuda şimdiye kadar yaptığımız araştırma sonucu, tespitine nail olduğumuz Vezir ve Sadrazamlık görevlerinde olup hüsnühat ile meşgul olmuş kimselerin sayısı 35 kadardır. Tabii tuğrakeşler bu rakamın dışındadır. Biz bu 35 kadar hattat Veziri okuyuculara sadece bir yazıyla anlatmaya çalışamayacağımız için, hüsnühat vadisinde çok fazla ünlenmiş olanlardan birkaç tanesinin üzerinde durmakla yetineceğiz. Hem kronolojiye ve hem de hüsnühat vadisinde yaptığı büyük şöhrete göre, ilk ele almamız gereken Vezir Ferhat Paşa’dır. Asıl ismi Mehmet olup Ferhat lakabıdır.” (Çiğ, 1950, 429)

Ferhat Paşa; Ahmet Karahisari’nin yetiştirdiği öğrencilerin en kabiliyetli ve değerlilerinden biridir. Saraya damat olması ve büyük bir resmi görevi bulunmasına rağmen, kendisini tamamen sanatına adan Ferhat Paşa, makam ve servet hırslarına kapılarak saray oyunlarına karışmamıştır. Zamanının büyük bir bölümünü Kur’an-ı Kerim yazmakla geçirmiştir. Yazı itibarıyla pek güzel olan bu Kur’an-ı Kerimler, yüksek bir sanat değeri taşımaktadır. Diğer kıymetli bir hattat Vezir Mehmet Paşa’dır. Mehmet Paşa; Belgrad’dan İstanbul’a gelerek “İmam” diye bilinen Hafız Mehmet Efendi’den yazı dersleri almış ve icazet aldıktan sonraki süreçte, saraya kabul edilerek sırasıyla yükselmiş, öncelikle kiler kethüdası ve sonrasında iki tuğlu Vezir rütbesine kadar terfi etmiştir. O da hat sanatına çok emek vererek birçok eser bırakmıştır. Kendisi siyasi görevinden ziyade, hattatlığı ile tanınan bir kişi olup, 1669 yılında ölmüştür. (Çiğ, 1950, 430).

Kıymetli bir hattat vezir de Fazıl Ahmet Paşa “Köprülü”dür. Fazıl Ahmet Paşa; Köprülü Mehmet Paşanın büyük oğlu olup 1635’te dünyaya gelmiştir. Bir taraftan devrin en şöhretli alimi Karaçelebizade Aziz Efendi’den ilim öğrenirken, bir taraftan da dönemin büyük hattatı olan Büyük Derviş Ali’den sülüs ve nesih hattı meşk ederek icazet almıştır.

Siyasi hayatındaki şöhreti kadar ilim ve sanat alanında da isim yapmıştır. Son olarak anlatacağımız önemli hattat vezirlerden biri de Hasan Paşa “Mirahur”dur. Hasan Paşa; Enderunu Hümayun’da ün kazandıktan sonra “Mirahur” olmuş ve ondan sonra o namı ile bilinmiştir. Hasan Paşa; çok değerli bir hattat olan Hasan Üsküdarî’den ders alarak, icazet almıştır. Eserlerinden başka, birçok da öğrenci yetiştirmiş ve bunlar içerisinde Kız-kapan Zade Ahmet Efendi gibi, çok önemi bulunan hattatlarda çıkmıştır. (Çığ, 1950, 431)

1.11. Son Harem Ağaları

Harem ağaları, tarih boyunca önemli roller oynamış şahsiyetlerdir. Osmanlı sarayında birçok entrikada bu harem ağaları rol oynamışlardır. Türkiye’de saltanatın kaldırılması üzerine terki diyar eden harem ağaları Mısır’a gitmişler, oradaki harem ağalarıyla birleşerek bir de cemiyet kurmuşlardı. Bir Arap gazetesinden, bu cemiyetin üye sayısı yediye düştüğü için infisah ettiğini bilmekteyiz. Tarih Dünyası dergisi, onuncu sayısında harem ağalarının ne şekilde hadım edildikleri ile ilgili çok ilginç bir yazı yazmış ve tarihe ışık tutmuştur.

Yüzyıllardan beri muhtelif milletlerin saray yaşamlarında, hatta kendi yaşayışlarında önemli roller oynamış olan harem ağaları, artık tarihe karışmıştır. Eski tarihçilerin bildirdiklerine göre; tarihte ilk olarak harem ağaları sistemini koyan Firavunlardı. Ondan sonra Fenikeliler, Hititlere bunu öğretmiş, onlardan da Yunanlılara, Romalılara geçmiştir. Asya toplumlarının tarihlerine baktığımızda, harem ağalarının varlığını görmekteyiz. Farslar, Hindular ve Çinlilerin saraylarında ve zengin evlerinde bu tayfayı istihdam etmekte idi. Araplarda da harem ağaları vardı. Bunlara Husyan ve Tavaşi derlerdi. Özellikle Abbasi hükümetinde önemli mevki-leri vardı. Harem ağalarının anavatanları Afrika’dır. Esir tacirleri bunları daha çocukken Afrika köylerinden gizlice kaçırıyorlardı. Bu esir tacirleri, genellikle iki zenci kabilesi arasında gerçekleşen savaşıllardan sonra ana ve babasını yitirip, avare dolaşan bu masum çocukları alırlar, vicdansızca cinsi uzuvlarını keserler, idrar kısmının kapanmaması için de o kısma ince bir kamış koyarlardı. Tevaşiler, büyüyünce bunu gümüşten yapılan küçük bir boru ile değiştirirlerdi. Bu hadım ameliyatı genellikle 8 yaşına kadar ve ergenlik çağına gelmemiş çocuklara yapılırdı. Saraylarda harem ağalarının görevleri, haremlerde iş yapmak ve haremle dış dünya arasında bir bağ tesis etmektir. Mısır tarihinde en şöhretli harem ağası Halil Ağa idi. Hidiv İsmail’in, sevgi ve güvenini kazanan bu ağanın büyük bir nüfusu ve büyük bir serveti vardı. Bu büyük servetini hayır işlerine ve kendisini koruyucu olarak gören harem ağalarının yardımına vakfetmişti. Harem ağalarının evlenmeleri ilginç bir hadise olmakla birlikte, onlardan evlenenler çoktu ve genellikle zenci cariyelerle evlenirlerdi. Tarihe

karişan bir dönemin son yadigarları olan harem ağaları topluluğu, hiç şüphe yok ki insanlığın bir kara lekesiydi. (Son Harem Ağaları, 1950, 432-433)

1.12. Haremde Padişah Hamamı

Topkapı Sarayı'ndaki padişah hamamı gerçekten incelenecek bir konudur. Yazar Reşat Ekrem Koçu, derginin on birinci sayısındaki makalesinde, bu hamamı bütün yönleri ile aktarmakta ve bazı söylemleri de şöyle tahlil etmektedir:

“On altıncı yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman zamanında ve Hicretin 970. senesinde, kuvvetle muhtemeldir ki o tarihte hassas mimarı olan Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Soyunma yeri, soğukluk ve asıl hamam olacak şekilde iç içe üç küçük bölmeden oluşan, bugünkü hali ile basit bir yapıdır. On altıncı yüzyıl Türk yapı sanatının iç yapısından, soğukluğun vakti ile bu yüzyıla ait değerli çinilerle kaplandığı, asıl hamam duvarlarının ve yukarı pencere aralarının da malakari kabartmalarla süslendiği söylenebilir. Padişah hamamının yüzyıllar boyunca çok tadilat gördüğü anlaşılar. Asıl hamam bölümünde, taş işçiliği çok temizdir. Ayrıca muslukları işlemeli ve yaldızlı tunçtan, dört tane mermer kurna ile bir mermer banyo mevcuttur.” (Koçu, 1950, 448)

Hükümdar hamamının iki ve Valide Sultan hamamının bir kornası gayet güçlü demir parmaklıklarla örülmüştür. Bu özellik, orada bile emniyete dikkat ve özen gösterilmekte olduğunu gösteriyor. Topkapı Sarayı'nda, Osmanlı sultanlarının has manada şahane hamamı, yine Mimar Sinan tarafından, fakat haremde değil, Enderun'da üçüncü avluda inşa edilmiştir. Bu hamam, 1566 ile 1574 arasında padişahlık yapan İkinci Selim tarafından inşa edilmiştir. Hükümdarları, küçük harem hamamında cariyeler yıkardı. Büyük Enderun hamamında ise has odalılardan tellaklıkla muvazzaf oğlanlar yıkardı. (Koçu, 1950, 450)

1.13. Kadın Hattatlarımız

Dünya milletleri içinde Türk kadının yeri gerçekten yüksek ve değerlidir. Özellikle yazı sanatında da kadınlarımızın önemli eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Yazar Kemal Çiğ, derginin on birinci sayısındaki makalesinde, isimlerini bulabildiği, kadın hattatlarımızın eserlerini ve sanat kudretlerini incelemektedir ki, bunlar henüz ülkemizde bile çok az kişi tarafından biliniyor.

Yazar Çiğ, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü, kıymetli bilgin Tahsin Öz'ün, büyük bir himmet ve özverisi ile ülkemizde ilk kez tesisine muvafak olduğu “eski yazılar” salonunun çok önemli bir köşesini Türk kadın

hattatının eserlerine ayırması çok isabetli olmuştur demektir. Bunlardan ilki Esmâ İbret'tir. Miladi 1829 yılında ölen ve Şeyh Murat dergahında defnedilmiş olan büyük hattatlarımızdan Mahmut Celalettin'in karısı ve aynı zamanda öğrencisidir. (Çığ, 1950, 460)

Yazar, hayatı ile ilgili maalesef hiçbir kayda tesadüf edilemeyen Esmâ İbret Hanım'ın, ölüm tarihinin de belli olmadığını belirtmektedir. Kocasının yanında defnedilmiştir. Aynı köşede yer almış diğer kadın hattatlarımız; Mehmet Hasip Paşa kızı Şerife Fatma El Mevhibe Hanım, Ali Paşa kızı Selma Hanım, İffet Hanım, Handan Hanım ve Şerife Ayşe Hanım'lardır. Kemal Çığ, son olarak, araştırmalar çoğaldıkça gerek bu alanda gerekse sanat alanlarının başka kısımlarında, Türk kadın sanatkarlarından birçoğunun hüviyetlerinin meydana çıkacağı kuvvetle muhtemeldir demektir. (Çığ, 1950, 461)

1.14. Son Bektaşî Tekkesi Şeyhi ve Müritleri Arasında

Bugün, dünya üzerinde bir tek Bektaşî tekkesi kalmıştır. O da Mısır'da bulunmaktadır. Yazar Selami Münir Yurdatap, derginin on ikinci sayısındaki makalesinde, son Bektaşî Babası Sırrı Baba ile yapılan bir mülakatı ve Mısır'daki Tekkesi ile ilgili tarihî bilgiler paylaşmaktadır.

Yurdatap, Mısır'da Bektaşîlik tarikatının; bilinen mutasavvıflardan Kaygusuz Sultan'ın Anadolu'dan ayrılıp Kahire'ye gelmesi ile teessüs ettiğini belirtmektedir. Mısır halkı tarafından, Abdullah El Megavri diye bilinen bu kişi, Kasrûlayn bölgesinde büyük bir Bektaşî tekkesi kurmuştu. Kaygusuz, öldükten sonra vasiyeti üzerine, Kahire'de bulunan El Mukattam dağında kendi adına izafe edilen Megavri mağarasında defnedilmiştir. Ondan sonra gelen tüm halefleri ona uyarak mezkûr mağara ile çevresini bir Bektaşî mezarlığı haline getirmişlerdi. (Yurdatap, 1950, s.499)

Selami Münir Yurdatap, zaman içerisinde müritleri dağılan ve sayısı azalan bu tekkede, şimdi yalnız altı kişinin kaldığını söylemektedir. Şehirle ilgilerini kesen ve bekar bir şekilde yaşayan bu altı Bektaşî, bir kısım Mısırlı zenginlerin ve bilhassa Mısır kralı ailesinin bazı fertlerinin, yaptıkları maddi yardım sayesinde, tekkenin bütün ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bununla birlikte, tekkenin en önemli giderlerini bizzat tekkenin şimdiki şeyhi olan Ahmet Sırrı Baba, kendi cebinden ödemektedir. Sırrı Baba, Arnavutluk'ta doğmuş, zengin bir ailenin çocuğudur. Daha küçük yaşta iken dervişliğe özenen Sırrı Baba, 17 yaşına girince Bektaşîliğe girdi. Oradan Türkiye'ye geçti, Anadolu'nun bütün Bektaşî tekkelerini gezdikten sonra Kahire'ye geldi. Sarı Baba ile müritleri, çok misafirperverdir. Bektaşî Tekkesine gelen tüm ziyaretçileri ikrar ve izaz etmek kendileri için bir görev olmuştur. (Yurdatap, 1950, 500-501)

1.15. Gelin Hamamları

Şark Mektupları adlı kitabı ile dünya edebiyatına önemli bir eser kazandıran İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Montegü'nün karısı Leydi Montegü, İstanbul'un her tarafını dolaşmış padişah saraylarından, en sıradan Türk evlerine kadar giderek, belli araştırmalar yapmıştır. Yazar Erksan, derginin on ikinci sayısındaki makalesinde, bu ünlü muharririn, on sekizinci yüzyılın İstanbul hayatına ve bir gelin hamamında yapılan törene ait, çok ilginç ve harikulade güzel anlatımlar sunmaktadır. Bilhas-sa saray haremine giren ve sultanlarla dostluk kuran bu güzel İngiliz kadını, İstanbul'da kaldığı bir yıl zarfında (1717- 1718) İngiltere'deki dostlarına yazdığı ünlü mektuplarıyla, o devirlerin İstanbul'u hakkında çok kıymetli belgeler bırakmıştır. Montegü, İstanbul'da bulunduğu zamanlarda bir gelin hamamını şu mükemmel güzel satırlarla tasvir etmektedir:

“İstanbul’da soluduğum havaya alıştığım ve konuşulan lisanı öğrendiğim için buradan çok hoşlanıyorum. Her gün İstanbul sokaklarını çarşılarla dolaşıyorum ve ilgimi çeken her şeyi görmek istiyorum. Size şunu söyleyebilirim ki, Türk kadınları dünyanın tüm kadınlarından daha büyük bir özgürlük içinde yaşıyorlar. Burada ömürlerini hiçbir kısıtlama olmadan, sürekli eğlencelerle geçiren insanlar varsa onlar da kadınlardır.” (Erksan, 1950, 507)

Üç gün önce, şehrin çok güzel hamamlarından birine merak edip girdim. O gün hamama yeni bir gelin gelecekmiş. Bu sebeple yapılan töreni büyük bir zevkle seyrettim. Yeni akrabalık kuran iki ailenin dostları, akrabası, neredeyse birçok tanıdıkları, hep hamama geliyorlar. Birçok insan da seyir için bulunuyorlar. Özetle o gün hamamda 200 kadar kadın vardı. Kadınlardan evli olanları ile dulları hamam dairelerinin kenarındaki mermer kısımlarda oturdular. Kızlar çabucak soyundular. Tek örtüleri, inciler ve kordelalarla birlikte süslü uzun saçları ile, cırılçıplak ortaya çıktılar. İçlerinden iki kız yeni gelini karşılamak üzere kapıya doğru ilerledi. Gelin, anası ve akrabasından biri aracılığıyla getiriliyordu. Gayet güzeldi, yaşı 17'sinden fazla değildi. Elbiseleri hep mücevherle süslenmiş değerli bir kumaştandı. Gelini çabucak soydular, anadan üryan bir hale getirdiler. O zaman bütün genç kızlardan oluşan bir alay peyda oldu. Kızların ikisi önde ilerliyor, al kaplardan çevreye kokular serpiyordu. Diğer 30'a yakın kız da ikişer ikişer arkadan ilerliyorlardı. Alayın ön tarafında gidenler bir şarkı söylüyorlardı. Diğer kızlar da bunu bir nakarat gibi tekrar ediyorlardı. En geride olan iki kız, gelinin yanında yer alıyordu. Gelin başını öne eğmiş, mahzun ve çekingen adımlarla ilerliyordu. Bu pek hoşuma gitti. Kızlar bu şekilde hamamın üç salonunu dolaştılar. Bu gördüklerin güzelliğini size tarif etmek çok güç. Hemen hemen tüm kızlar son derece mütenasip vücutlu, ten renkleri göz kamaştıracak derecede beyaz-

dı. Bu alay bitince, gelin, önemli hanımların tümüne takdim edildi. Her hanım iltifatkârane sözlerle mücevher, kumaş, mendil veya buna benzer hediyeler verdi. Kendisine kim hediye sunarsa gelin onun elini öpüyor ve kabul ediyordu. Bu töreni gördüğüme çok memnun oldum. Artık bu söylediklerim üzerine, Türk kadınlarının herhalde ne kadar düşünceli, nazik ve bizim kadar özgür olduklarına inanabilirsiniz. (Erksan, 1950, 508)

1.16. Kalemıraşçılık Tarihimiz

Kalemıraşçılık tarihimiz cidden çok ilgi çekicidir. Bugün tümü ile tarihe karışmış olan bu sanat, kendi döneminde büyük önem verilen önemli bir sanat alanı idi ve büyük üstatlar yetiştirmişti. Süheyl Ünver, derginin on üçüncü sayısındaki makalesinde, kalemıraşçılık tarihimizin tüm ayrıntılarını anlatmaktadır.

Ünver, kalemıraşın sadece hattatların kalemlerini büyük bir özen ile yontmalarına mahsus olmadığını söylemektedir. Kalemıraşların en süslüsünden en sadesine, en pahalısından en ucuzuna rastlanılmaktadır. Bunların hemen hemen çoğu Türk ustaların elinden çıkmıştır. Kalemıraşçılarının tarihini tespit etmek zordur. Umumi ve kişisel koleksiyonlarda ki kalemıraşları görenlerin kendileri için kronolojik olmayan listeleri mevcuttur. Ben gördüklerimi esas alarak kalemıraşçıları, kalemıraşlardaki imzalarından hareketle şöyle tespit edebilirim: “Galata Recaisi, İstanbul Recaisi, Şevki Resa, Ruhi, Hayri, Resmi, Rıfkı, Aşk, Sıtkı, Yümni, Misli, Medhi, Rıza, Fenni, Fazlı, Muhyi, Vasfi, Nazmi, Zihni, Fikri, Baba Azmi, Ferid, Kadri, Hakkı, Ferrahi, Melih, Mustafa, Şeref, Vechi, Fehmi, Şükrü, Nabi, Cemali, Safi, Meyli, Hüsnü, Ali Sami, Taki, Zeki, Ali, İmzasız.” (Ünver, 1950, 545-546)

Süheyl Ünver, hepsinin sadece bundan ibaret olmadığını söylemektedir. Daha da görmediklerim, duymadıklarım olmalıdır. Bütün bu koleksiyonlardakileri ve müzedekileri gördüm. Ancak Topkapı Sarayı’ndaki Hazine-i Hümayuna ait olanlar hala koruma altında olduğundan göremedim. Bu imzalar hak olunmuş en ufak boydadır. Sadece bir yuvaları olur, oraya sıkıştırılan bakır, gümüş, hatta altın bir parça üzerine basılır. Kalemıraşçılarımızın bugün ortadan kalkmasına Avrupa’da yapılan ve kapitülasyonlar sebebi ile kale alınmayacak derecede gümrükle sokulan çakıların ucuz olması ve kalemıraş maliyetinin buna kıyasla pahalı olması neden olmuştur. Yazar Ünver, son olarak, kalemıraşçılığımızın malesef bugün için tarihe karıştığını belirtmektedir. (Ünver, 1950, 545-547)

1.17. 1640-1690 Yıllarında Hat Sanatkarları

Kemal Çığ, daha önceki bazı yazılarında sayısı binleri aşan hattatlarımızın önemli bazı üstatlarını ele alarak, onların hayatlarından bah-

setmişti. Kemal Çığ, derginin on dördüncü sayısındaki bu makalesinde de 1640-1690 yılları arasındaki bazı hattatlar ile ilgili şu önemli bilgileri vermiştir:

“Sadece Türklerin değil, tüm İslam dünyasının en meşhur hattatı olan Şeyh Hamdullah kadar ün yapmış ve on yedinci yüzyılda yaşamış olan Hafız Osman Efendi’ye geçmeden önce, Şeyh Hamdullah ile Hafız Osman arasında sanki bir köprü görevi görmüş bazı hattatlarımız vardır ki, bu kişilerden üç tanesi; on yedinci yüzyılın dev hattatı olan Hafız Osman’ın yetişmesinde önemli rol oynamış, yani bizzat hocalık yapmış olmaları sebebiyle, üzerlerinde ayrıca durmak gerekmektedir.” (Çığ, 1950, 606)

Bunlardan birincisi Derviş Ali’dir. Derviş Ali; Şeyhin şöhretli öğrencilerinden Halit Erzurumi’nin talebesidir. Hüsnü hata karşı olan fazla temayülü sebebiyle kendisini tümüyle hat sanatına vermiş ve hakikaten sanat değeri yüksek eserler bırakmıştır. Sayısız öğrencileri arasında özellikle Hafız Osman Efendi ve Sadri Esbak Köprülüzade Ahmet Paşa’nın olması, üstün değeri hakkında iki büyük şahit telakki edilebilir. Vefatı 1673’tür. Bunlardan diğeri; Suyolcuzade Mustafa Eyyubi’dir. Şeyh Hamdullah vadisinde yazarların oldukça ünlülerinden olan bu hattat, eski Derviş Ali’den icazetname almayı hak etmiş, kendisi de birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu meyanda Hafız Osman Efendi de öğrencilerinden olup, 18 yaşındayken icazetname almıştır. 70 yıl yaşamış olan Mustafa Eyyubi, 1668’de öldüğü vakit, 50 adet Kur’an-ı Kerim, 100 adet en’amı şerif ve sayısı tespit edilememiş çok fazla sayıda kıt’a yazdığı biliniyordu. Türk hat sanatının hakikaten kıymetli birer örneği olan eserlerinden günümüze kadar gelebilenler müzelerde ve koleksiyonlarda titizlikle muhafaza edilmektedir. (Çığ, 1950, 607)

Bunların bir diğeri İsmail Nefsizade’dir. Hafız Osman’ın olgunlaştıktan sonra tam Şeyh vadisine girmesinde son ve en önemli rolü oynayan Nefsi Zade İsmail, Halit Erzurumi’nin öğrencilerindendir. Hafız Osman’a varıncaya kadar, Şeyh’in oğlu Mustafa Dede hariç; Şeyh Hamdullah vadisini en iyi takip eden bir hattattır. 1679 yılına rastlayan Nefsizade, Türk hat sanatının iftihar edeceği örnekleri bırakmıştır. (Çığ, 1950, 610)

1.18. Osmanlı Padişahlarının Medine’ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surre-i Hümayun

Osmanlı padişahları Medine’ye hazineler değerinde hediyeler göndermişlerdir. Yazar Kemal Çığ, derginin 16. sayısından 19. sayısına kadar devam eden yazı dizisinde, bu hediyelerin neler olduğunu ve kimlerce gönderildiğini, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan en yeni belgelerden istifade ederek anlatmaya çalışmaktadır.

Kemal Çığ, İslam dininin inkişaf ve devamında en önemli rolü oynayan milletin şüphesiz Türkler olduğunu söylemektedir. Tarihen sabittir ki, Müslümanlığı, doğru ve hak dini olarak kendi özgür iradesi ile kabul eden ve ona tüm samimiyeti ile bağlanan Türklerin, dinleri uğruna tarih boyunca giriştikleri önemli ve devamlı mücadelede, gösterdikleri sonsuz gayret, kahramanlığın da çok üzerinde bir vasıf taşımakta olup, diğer İslâm toplumlarının hiçbiri ile kıyaslanamayacak derecededir. İslamın devamı için giriştikleri kavgada, ölümü en büyük şeref olarak gören Türkler, Osmanlı'nın Anadolu'da imparatorluklarını kurmalarını müteakip, başta padişahları olmak üzere bu dinin kutsal gördüğü yerler olan, Harem-i Şerif ve Ravza-i Mutahhara'ya, muhtelif sebeplerle ve bilhassa, Surre-i Hümayun ile beraber o kadar değerli eşya da göndermişlerdir ki, bu cihetten de diğer İslam toplumlarına tefevvuk etmişlerdir. (Çığ, 1950, 671)

Çığ, Sultan Birinci Mahmut'un, 1748 yılında Surre ile birlikte gönderdiği kıymetli hediyelerle ilgili, Nihadi'nin yazdığı methiye risalesinin; maddi kıymeti çok yüksek olan hediyelerin birer birer tavsifleri ile birlikte, birçoğunun kimler tarafından gönderildiğini de tespit ettiğini söylemektedir. Bu değerli hediyelerden büyük bir bölümü, Birinci Cihan Harbi'nde Hicaz Kuvve-i Seferiyesi komutanı ve Medine-i Münevverenin Muhafız Vekili olan, merhum Fahrettin Paşa tarafından düşman eline geçmemesi için bir heyetin gayreti ile İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı ülkesinden, Ravza-i Mutahhara'ya gönderilen, maddi kıymeti çok büyük bu hediyeler, özellikle Surre-i Hümayun ile birlikte gönderildiğinden, özetle Surre tarihini gözden geçirmek fayda sağlar. Surre, lügat anlamı itibariyle, içine altın ve para konulan kese, veya Hicaz'a resmen gönderilmiş olan, atıye, hediye, çıkın demektir. (Çığ, 1950, 672)

Kemal Çığ'a göre; İkinci Beyazıt'a kadar olan sultanların gönderdikleri Surreler teberruat kabilinden iken, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi ile iş başkalaşmış, Surre göndermek Osmanlı Devleti'nin siyasi görevleri arasına girmiştir. Surre ile birlikte ayrıca, birçok sultan tarafından hediyeler de gönderilmiştir. Bu sultanlar şunlardır: Kanuni Sultan Süleyman, Birinci Ahmet, Birinci Mustafa, Üçüncü Mehmet, Üçüncü Murat, İkinci Osman, İkinci Mustafa, Üçüncü Ahmet, Dördüncü Murat, Üçüncü Selim, Üçüncü Mustafa, İkinci Mahmut ve Sultan Abdülmecid. Yazar Kemal Çığ, son olarak, yukarıda kısaca tarihinden bahsedilmiş olan Surre'nin İstanbul'dan çıkışının, muayyen ve mutantan bir tören ile yapıldığını anlatmıştır. (Çığ, 1950, 673)

1.19. Takvim Yılları ve Ay Adları

İslamiyet'in kabulünden sonra kullandığımız takvim yılları ara ara değişmiş ve tarihlerimiz bu sebeple karışık bir hal almıştır. Bu arada ayların adları da bazı değişikliklere uğramıştır. Yazar Resuhi Baykara, mecmuanın yirminci sayısındaki makalesinde, gerek takvim yılı, gerekse ay isimleri ile ilgili ilginç bilgiler paylaşmaktadır.

Baykara'ya göre; eski İslam tarihçilerinin cahiliye devri dedikleri İslamiyet'ten önceki devirlerde, vazolundukları halde, İslamiyet'in yayılmasından sonra da şer'i vecibelere esas olarak alındığından, bütün İslam toplumlarınca kabul edilen Arabi aylar, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin de dini ve gündelik hayatında çok önemli bir rol oynamıştır. Hatta bu ayların isimlerinin her birini kısaltarak resmi devlet işleyişinde bu şekilde kullanmışlardır. Sonra yılları dörde ayırmış, üç aydan oluşan kısmına da (kıst-parça) demişler ve her kısta da o kıstı oluşturan ayların ilk ve son harflerini alarak bir araya gelmesinden çıkan kelimeyi isim olarak vermişlerdi. Bilahare Araplar yılları 12 aya ayırmışlar ve her aya bir ad vermişlerdir. Muharrem ayı birinci aydır. Savaşın ve talanın yasak olduğu aydır. İkinci aya Safer denilmektedir. Bu aya bu ad konduğu vakit, veba hastalığının Arabistan toplumunun yüzlerini sarartıp soldurduğu zamandır. (Baykara, 1951, 846)

Yılın 3 ve 4. ayları Rebiülevvel ve Rebiülahir'dir. Arapçada dört anlamına gelirler. 5 ve 6. aylar Cemaziyelevvel ve Cemaziyelahir'dir. Suların donduğu bir kışa rastladığından (cumada donma) dediler. Yedinci ay Recep'tir. Receb'in lügat anlamı, bir şeyden korkmak ve bir kimseyi heybetli ve çok korkunç görerek onu tazim ve tebdil eylemek demektir. Sekizinci ay olan Şaban'ın adı, şube olma, bölüm bölüm olmadan gelir. Bu ay Arapların ara ara harp ve kavga ettikleri ve su aramak sebebiyle dağıldıkları zamana denk geldiğinden Şaban ismi verilmiştir. 9. ay, Ramazan'dır. Ramaz sözcüğünden gelir. Ramazan, güneşin sıcaklığının taş fevkalade etki etmesi, günün çok sıcak olması ve kızgın toprakta yalın ayak yürümekle ayağın yanması anlamına gelir. Onuncu ay, Şevval'dir. Şevval'in esası (Şeva yani develerin gebe olduklarını ilan için kuyruklarını yukarıya doğru kaldırmaları) dır. Bu ayın develerin gebe olma vaktine rastlaması, böyle adlandırılmasına sebep oldu. On Birinci ay, Zilkade'dir. (Zi) sahip, malik ve (ka'de) oturma, oturuş anlamındadır. Savaşın yasak olduğu ayların birincisidir. On İkinci ay, Zilhicce'dir. İslam'dan önce Mekke şehri hem çok önemli bir ticaret ve geçiş merkezi, hem de Kâbe'nin orada olması sebebiyle mukaddes bir site idi. Binaenaleyh, yılın muayyen bir ayında, (Zilhiccede) Kâbe'yi ziyaret etmek, tüm Araplar için dini yönden bir borç ve bir ticaret sebebiydi. Hac mevsiminin bu aya denk gelmesi ona, (Zilhicce: Hacca sahip, malik) isminin verilmesine neden oldu. (Baykara, 1951, 847)

Yazar'a göre; 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile yüzünü Avrupa'ya çevirmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, diğer alanlarda olduğu gibi, takvim inkılabında da halkı ürkütmemeye özen göstererek, 9 Muharrem 1256 seneyi hicriyesini, 1 Mart 1256 yılını kabul ederek, badema ekonomik meselelerin bu yıla göre hesap edileceğini bildirdi. Yani böylece hem Hicret-i Nebeviyle başlamış olan takvimden ayrılmamış, hem de bundan sonra bu yılın, kamere göre değil, güneşe göre hesap edileceğini belirtmiştir. Yani hem Hicri hem Rumi takvim beraber kullanılmıştır. Yazar Baykara, son olarak, Cumhuriyetin ilanı ve sonrası 1 Kânunusani 1296 yılından itibaren, resmi olarak Miladi takvimin kullanılmaya başlandığını söylemiş ve Hicri kameri, Hicri şemsi yılları kullanmanın kanunen men edildiğini belirtmiştir. (Baykara, 1951, 848)

1.20. Hattat Ahmet Karahisari

Yazar Kemal Çığ, derginin altıncı sayısındaki makalesinde önemli hattatlarımızdan Ahmet Karahisari ile alakalı bir yazı yazmış ve onun ilginç yaşamı ile ilgili çok değerli bilgiler vermiştir. Zaman itibari ile Şeyh Hamdullah ile asırdaş sayılabilecek olan Ahmet Karahisari, Şeyh gibi Yakut'tan gelen tarzı başka bir karakterde önemli bir inkişafa ulaştırmıştır. Asıl şöhretini Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapmış olan Karahisari, birçok sanatkârımız da olduğu gibi, yaşamı ile ilgili çok az bilgiye sahip olduğumuz büyük üstatlardan biridir. Doğum yılı kesin olarak tespit edilememekle birlikte imzalarında Karahisari adını kullanmış olması nedeniyle Afyon Karahisar'ından olduğunu anlamaktayız. Karahisari'nin eserlerindeki ketebelerinde "Seyit Esedullah Kirmânî öğrencisi" diye imza atması esas hocasının kim olduğunu tayinde kesin bir ifade taşımaktadır. Yaşamın maddi nimetlerine karşı ilgisiz görünen Karahisari, sanata ve ilme karşı büyük bir yöneliş göstermiş, sadece Hüsnü Hat ile yetinmeyerek güzel Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. Sonrasında ilim ve edebiyat ile uğraşmış hatta Türkçe şiirler bile yazmıştır. (Çığ, , 1950, 234)

Yakut'tan gelen yazı Osmanlı Türkleri arasında, özellikle iki ustanın elinde ayrı ayrı karakterler canlandırarak o kadar gelişmiştir ki onlardan sonra Yakut unutulmuştur. Bundan sonra yazıda bir Şeyh Hamdullah vadisi bir de Ahmet Karahisari vadisi açılmıştır. Şeyh vadisi çok daha fazla ilgi bulmuş, bugüne kadar devam edip gelmiştir. Ahmet Karahisari vadisi ise devamlı ve çok fazla taraftar kazanamayıp sayısı mahdud olan müntesiplerinden sonra terk edilmiştir. (Çığ, , 1950, 235)

1.21. Hattat Mustafa Rakım Efendi

Profesör Dr. Süheyl Ünver derginin yedinci sayısındaki makalesinde hat alanında Mustafa Rakım Efendi üstadın bütün özelliklerini anlatmaktadır. Ünver, Türk hat sanatının güçlü bir siması olan Mustafa Ra-

kım Efendi'nin, maalesef hakkıyla tanıtılmadığını ve eserlerinin layıkıyla incelenmediğini söylemektedir. Süheyl Ünver, Mustafa Rakım Efendi ve yaptığı hat sanatı ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Rakım Efendi 1757-58 yılında Karadeniz sahilinde Ünye’de doğmuş, 1826 yılında ölmüştür. Mustafa Rakım Efendi daha çocukluğundan itibaren bir harikadır. Karadeniz halkının bir çok erkek çocuğu ve bilhassa kendisinin abisi ve hocası ünlü İsmail Zühdi Efendi gibi küçük yaşta hafız olmuştur. İstanbul’a bu zeki çocuğu getirdiklerinde medreseye vermişlerdir ve bir yandan da görülen ihtiyaç üzerine abisi yazı dersi vermiştir. Rakım Efendi yazıda o kadar yetenek göstermiştir ki, 12 yaşında diğer sanatkârlar gibi yazılarına imza koymak selahiyetini veren icazeti almıştır. Rakım Efendi bir taraftan medrese eğitimini de bitirmiş ve sırasıyla erken yaşlarında medreselerimizin müderrislerinden olmuştur. Lütfi Efendi tarihinde Rakım Efendi’nin hat sanatı ile beraber medrese tahsili yaptığından başka resim yapmakta yeteneğini de öğrenmekteyiz. Rakım Efendi resimde olduğu gibi riyaziye ve hendesede engin bir bilgiye sahipti. Görülüyor ki tek yönlü sanatkâr olmaz. Bir şey bilen değil, birçok şeyi etrafı ile bilen ilerleyebilir. İşte Rakım gibi önemli şahsiyetlerden alınacak derslerden biri de bu olmalıdır. Derler ki Hafız Osman’ı özellikle ele alan Rakım Efendi Hafız Osman’ın yazıda son haddi kemale varmış harflerini alarak, sülüs ve celi sülüs yazılarına bu olgunluğu işlemiştir. Rakım Efendi müderrislikten sonra Anadolu Kazaskerliği de yapmış ve hicri 1241 yılında vefat edince vasiyeti üzerine Atikali Camiinin hemen yanında şimdi medfun olduğu o zaman harap medrese bahçesine defnedilmiştir.”(Ünver, 1950, 271-274)

1.22. Matbaa Adam: Cevri Çelebi

Biz de matbaacılık, icat edilmesinden çok sonra taammüm etti. Ancak her türlü eseri her tür yazıyla çoğaltan matbaa adamlar vardı ki, gerçekten hayret edilecek süratte eser vermekteydiler. Mithat Sertoğlu, derginin on birinci sayısındaki makalesinde, bu matbaa adamlardan; hızlı kalemi ile Türk fikir hayatına adeta bir matbaa kadar eser kazandırmış olan, kanaat sahibi ve alçak gönüllü bir sanatkâr denilebilecek, Cevri Çelebi ile alakalı bir yazı kaleme almıştır. Mithat Sertoğlu’na göre:

“Cevri Çelebi, bir yandan da çokça alim bir zattı. İyi bir şair olduğu gibi ilginç bir talihsizliğe de mazhar olmuştur. Şairlerden ve Hattatlardan bahseden eserler, bu iki vadide ondan çok daha geride kalmış olan kimselerin hal tercümesinden bahsettikleri halde, Cevri Çelebi sürekli bir köşede unutulmuştur. Sadece büyük tarihçi Naima, devamlı ve vakarlığı ile ondan bahseder. Bu kişi, bütün ömrü boyunca durmadan yazı yazmış ve tam anlamıyla “Matbaa Adam” lakabına hak kazanmıştır. Bu topraklar, ondan üstün belki pek çok hattat yetiştirmiştir. Fakat Cevri Çelebi kadar

yazan bir daha gelmemiştir. Şimdi İstanbul kütüphanesini dolduran değerli yazmalar arasında onun sayısız eseri vardır. Cevri Çelebi, İstanbulludur. Ancak doğum yılı ve babasının kim olduğu, hatta asıl adı meçhuldür. Devrinde hem ilmi ile hem şairliği ile ün kazanmış ve özellikle güzel tarihler anlatmak ile tanınmıştır. Devlet makamında gözü olmayan, kanaatkâr bir kişiydi. Onu neredeyse herkes severdi, yazısı da beğenildiği için devrinin büyükleri meşhur kitaplardan kendilerine birer nüsha yazdırırlar, bu vesile ile ihsanlar da bulunup, gönlünü hoş ederlerdi. Bu suretle, kendi zamanına kadar gelmiş çok önemli ilmi ve edebi eserlerden çok fazla nüsha yazmıştır.” (Sertoğlu, 1950, 474)

1.23. Anadolu’da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları

Nazmi Sevgen derginin 8. sayısında, Anadolu’da koyun ve at motifli mezar taşları ile alakalı bir yazı yazmıştır. Yazar Sevgen, bu makalesinde at ve koyun motifli mezar taşlarının nerelerde bulunduğunu ve kökenlerinin nerelere dayandığını şu şekilde anlatmaktadır:

“Bugün, Erzincan, Tunceli ve Elazığ hattının doğusundaki bölgenin bazı yerlerinde ara ara at ve koyun motifli mezar taşlarına rastlanılmaktadır. Bunlar, hiç şüphe yok ki Akkoyunlulara aittir. Bu hattın daha batısında bu gibi eserlere rastlanılamaması Akkoyunluların Erzincan’dan daha batıya gidememiş olmalarındandır. Bize göre, Akkoyunlu ve Karakoyunluların hâkim oldukları Anadolu’nun doğu kısımlarında, koyun ve at heykelli mezarlar olması hiç şüphesiz boy teşkilatı geleneklerine bağlıdır. Akkoyunluların bayraklarında koyun resimleri vardır. Karakoyunlu’lar Müslüman olmadan önceleri koyun totemine bağlıydılar. Daha sonra da bu geleneği yaşattıklarına, bu mezarlar en güçlü bir delildir. Azerbaycan’da da koyun motifli mezar taşlarına denk gelindiği gibi, orta Asya’ya doğru gittikçe geyik ve koç heykelli olan mezarlara da rastlanılmaktadır. Bu nadide mezarlar bize Türklerin; at, koyun, sığır, geyik totemlerini hala da yaşamakta olduklarını gösteren birer abide değerindedir.” (Sevgen ,1950, 333)

Bu çeşit mezarlara; Van, Çaldıran, Başkale, Muradiye ve Erciş etrafında rastlanıldığı gibi, Diyarbakır Kalesi’nin Urfa kapısında da görmekteyiz. Akkoyunluların Anadolu’daki işgal yolları üstünde gerek geleneğe bağlı olarak sonradan yapılan koyun ve at motifli mezar taşlarına daha fazla Dersim’de rastlanılmasının başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan biri, Akkoyunluların Erzincan, Dersim mıntıkasında uzun süre kalmaları, diğeri de, Zaza dediğimiz toplumun gelenekleri muhafazada gösterdikleri asabiyet ve hassasiyettir . (Sevgen ,1950, 335-336)

Sonuç

Tarihimizde birçok gizli kalmış olay ve çok önemli olaylar bulunmaktadır. 1950'lerin başlarında Tarih Dünyası Dergisi, bu gizli kalmış birçok tarihi gerçeği ve kıymetli bilgiyi Türk toplumuna arz etmiştir. Dergi, Türk tarihini aydınlatmayı, tarihsel değerleri geniş bir şekilde ele almayı, milli tarih ve kültür bilincini yaymayı, hedeflemiştir. Ayrıca, Tarih Dünyası Dergisi, tarihi kişilikleri, eserleri ve mekânları, geçmişte yaşanmış önemli olayları, milli tarih ve kültürü gelecek nesillere aktararak ulusal tarih bilincinin oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, özellikle Türk kültürü ve Türk tarihi ile ilgili fasıllar, çok büyük önem taşımıştır.

Dergide İslam güzel sanatlarından biri olan ve “Hüsnü Hat” denilen hat sanatı ve bu hat sanatını geliştiren, yeni tarzlar kazandıran önemli Türk hat yazısı üstatları ile ilgili çok değerli bilgiler verilmiştir. Örneğin; kırk yedi Kur'an-ı Kerim, bin kadar En'am ve sayılamayacak kadar çeşitli eser vermiş olan kıymetli Türk hattatı Amasyalı Şeyh Hamdullah'ın sanat kudreti eserleri ve hayatı çok değerli ve dikkate şayan olmuştur. Ayrıca Osmanlı hanedanı içerisinde tahta geçmiş ve sanatkâr olarak yaratılmış birçok Padişahın olduğunu görmekteyiz. İkinci Beyazıt daha şehzadeyken Amasya'da Şeyh Hamdullah ile tanışmışlar ve onun öğrencisi olmayı kabul etmiştir. Onun oğlu Şehzade Korkut da Şeyh'ten ders almıştır. Daha sonraları Üçüncü Murat, Dördüncü Murat, Üçüncü Ahmet, İkinci ve Üçüncü Mustafalar, Abdülmecid, İkinci Mahmut, Abdülaziz hatta İkinci Abdülhamit dahi “Hüsnü Hat” ile uğraşmış, bunların arasında çok değerli eserler bırakanlar olmuştur. Bununla birlikte bazı vezir ve sadrazamlarında bu yönlü eğitim aldıkları görülmektedir. Bunlardan biri Ferhat Paşadır. Ferhat Paşa; Ahmet Karahisari'nin yetiştirdiği talebelerin en kabiliyetli ve kıymetlilerinden biri olmuştur.

Dergide, Roma ve Bizans'tan alınan, ancak tarihsel süreç içerisinde kendine has formu oluşan Türk hamamının da kültürel sembol ürünü olarak önemli mimari yapılardan olduğunu görüyoruz. Bu ve buna benzer birçok önemli kültürel değeri olan bilgiler okuyucularla paylaşılmıştır. Tarih Dünyası dergisi, o dönemdeki olumsuz ekonomik koşullara rağmen, gelecek kuşaklara bu değerli bilgileri miras olarak bırakmıştır. Bu anlamda Tarih Dünyası dergisi, özellikle gelecek kuşaklarımızın kendi tarih ve kültür değerlerini tanıması, bilmesi, anlaması ve idrak etmesi anlamında çok önemli bir misyon üstlenmiştir.

Kaynakça

- Baykara, R. (1951). Takvim Yılları ve Ay Adları. *Tarih Dünyası*. S.20, İstanbul.
- Çığ, K. (1950). 1640-1690 Yıllarında Hat Sanatkarları. *Tarih Dünyası*. S.14. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). Hattat Ahmet Karahisari. *Tarih Dünyası*. S.6. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). Hattat Padişahlar. *Tarih Dünyası*. S.5. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). Hattat Vezirler. *Tarih Dünyası*. S.10. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). İslam Güzel Sanatları. *Tarih Dünyası*. S.3. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). Kadın Hattatlarımız. *Tarih Dünyası*. S.11. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). Osmanlı Padişahlarının Medine'ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surre-i Hümayun. *Tarih Dünyası*. S.16. İstanbul.
- Çığ, K. (1950). Osmanlı Türk Hattatları. *Tarih Dünyası*. S.4. İstanbul.
- Erkins, Z. (1950). Osmanlı Haremi Ne Zaman Kuruldu?. *Tarih Dünyası*. S.9. İstanbul.
- Erksan, A.C. (1950). Gelin Hamamları. *Tarih Dünyası*. S.12. İstanbul.
- Koçu, R.E. (1950). Haremde Padişah Hamamı. *Tarih Dünyası*. S.11. İstanbul.
- Koçu, R.E. (1950). Türk Tarih ve Edebiyatında At. *Tarih Dünyası*. S.10. İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1950). Matbaa Adam: Cevri Çelebi. *Tarih Dünyası*. S.11. İstanbul.
- Sevgen, N. (1950). Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları. *Tarih Dünyası*. S.8. İstanbul.
- Son Harem Ağaları. (1950). *Tarih Dünyası*. S.10. İstanbul.
- Söylemezoğlu, G.K. (1950). Ayasofya ve Kadir Gecesi. *Tarih Dünyası*. S.6. İstanbul.
- Ünver, S. (1950). Gökte Yazı: Mahya. *Tarih Dünyası*. S.6. İstanbul.
- Ünver, S. (1950). Hattat Mustafa Rakım Efendi. *Tarih Dünyası*. S.7. İstanbul.
- Ünver, S. (1950). Kalemtırışçılık Tarihimiz. *Tarih Dünyası*. S.13. İstanbul.
- Ünver, S. (1950). Türk Hamamları. *Tarih Dünyası*. S.5. İstanbul.
- Ünver, S. (1950). Türkiye'de Kahvenin 400. Yıl Dönümü. *Tarih Dünyası*. S.10. İstanbul.
- Yurdatap, S.M. (1950). Son Bektaşî Tekkesi Şeyhi ve Müritleri Arasında. *Tarih Dünyası*. S.12. İstanbul.